

РОССИЙСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
ИНСТИТУТ ВОСТОКОВЕДЕНИЯ

В. В. Наумкин

**ДОКУМЕНТЫ ИЗ
СЕМЕЙНЫХ АРХИВОВ
ВЕРХНЕГО ЯФИ'
В XVII–XX вв.**

МОСКВА
ИВ РАН
2021

ББК 63.3(5)

Н 34

Ответственный редактор

В. Н. Саутов

*Утверждено к печати Издательской комиссией
Ученого совета Института востоковедения РАН*

В. В. Наумкин

Н 34 Документы из семейных архивов Верхнего Яфи‘
в XVII – XX вв. = Documents from Family Archives in
Upper Yāfi‘ (Yemen), 17th – 20th centuries = وثائق من ارسيفات عائلية
في يافع العليا (اليمن) بين القرنين السابع عشر والعشرين
/ Отв. ред. В. Н. Саутов; Ин-т востоковедения РАН. – М.:
ИВ РАН, 2021. – 208 с.

ISBN 978-5-907384-48-4

НАУЧНОЕ ИЗДАНИЕ

Редактор и корректор *Т. М. Мастюгина*

Верстка *И. В. Федулов*

Формат 60х90/16. Усл.-печ. л. 13,0. Бумага DNS Premium.
Тираж 300. Подписано в печать 31.08.2021.

Москва, ул. Рождественка, 12
Научно-издательский отдел. Зав. отделом И.В. Федулов
e-mail: izd@ivran.ru

Отпечатано в ФГУП Издательство «Известия» 127254, Москва,
ул. Добролюбова, д. 6, телефон: (495) 650-38-80, izv-udprf.ru

Заказ №

© Наумкин В. В., 2021

© Саутов В. Н., 2021

© ФГБУН ИВ РАН, 2021

**ДОКУМЕНТЫ ИЗ
СЕМЕЙНЫХ АРХИВОВ
ВЕРХНЕГО ЯФИ'
В XVII–XX вв.**

ОТ АВТОРА

В середине 1970-х гг. мне удалось совершить несколько путешествий в одну из самых интересных частей Народной Демократической Республики Йемен, как тогда называлось лишь несколько лет назад завоевавшее независимость от Великобритании государство в южной части Йемена. Это был Верхний Яфи' — горная область, населенная самобытными племенами, известными со времен древности, — смелыми воинами, производителями кофе, зерна и ката, умелыми строителями. Помимо увлекательного знакомства с этой землей и ее замечательными жителями, мне удалось в домах моих друзей и их соседей ознакомиться со старыми хозяйственными документами, хранившимися в семейных архивах в течение столетий. Их исследование, требовавшее от меня немалых усилий, много давало для понимания того традиционного уклада жизни, который в течение веков царил на этой территории и который не могли поколебать потрясавшие страну социально-политические трансформации.

В этой маленькой работе публикуются несколько образцов переведенных мной на русский и английский языки документов из семейных архивов яфисцев с моим комментарием и кратким рассказом

о Верхнем Яфи' на русском, английском и арабском языках. Поскольку мои доклады на эту тему на нескольких международных научных конференциях вызвали большой интерес у зарубежных коллег, я надеюсь, что и эта работа будет им интересна. Арабские слова в латинской транслитерации приводятся здесь со всеми диакритическими знаками лишь в английском варианте, в русском оставлены только слогообразующие согласные 'айн и хамза (в середине и в конце слова).

Профессор, академик РАН
Виталий Наумкин

ДОКУМЕНТЫ ИЗ СЕМЕЙНЫХ АРХИВОВ ВЕРХНЕГО ЯФИ' В XVII–XX вв.

В Йемене на протяжении длительного периода, вплоть до настоящего времени, сохранялись традиционные социальные, общественно-политические, правовые и идеологические институты, связанные с родоплеменной организацией или ее рудиментами.

Горные области южной части Йемена, к которым принадлежит долго находившийся в географической изоляции Верхний Яфи', всегда отличались стойким сохранением традиционных структур и институтов, ведших начало с древности или средневековья.

Яфи' — название группы племен и области их расселения, простиравшейся от горных районов на северо-западе современной провинции Абьян

в южной части Йемена до прибрежной полосы на юге этой провинции. Известный британский исследователь Южной Аравии Роберт Бертрам Сарджент писал: «Название Яфи' встречается уже в доисламских надписях, и места, на которые мы здесь ссылаемся, уже упоминаются как территория Яфи' в географии Хамдани»¹. Исторически Яфи' — одна из наиболее древних областей юга Йемена — делился на Верхний ('Улйа) и Нижний (Суфла) Яфи'. Горные районы севера области в основном входили в Верхний Яфи' и лишь частично — в Нижний. Столицей Яфи' в период, к которому относятся описанные в этой работе документы, была Аль-Махджаба, управлявшаяся кланом Аль Хархара². Горцы издавна занимались земледелием, используя для орошения стекавшие по склонам гор и долинам потоки дождевых вод, а также разведением мелкого рогатого скота.

¹ Serjeant, R. B. "Yāfi', Zaydis, Āl Bū Bakr b. Sālim and others: tribes and sayyids". In: Ehrensvar, U., Toll, C. (eds) *On Both Sides of Mandab: Ethiopian, South Arabic and Islamic Studies presented to Oscar Lofgren on his ninetieth birthday 13 May 1988 by colleagues and friends*. Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul, 1989. Pp. 83–107. P. 83.

² Ibid. P. 84.

Горцы Яфи³ были известны физической силой, выносливостью, отличным владением оружием. Ограниченность земельных ресурсов побуждала их к миграциям. Примерно в начале XVI в. яфиские племена стали поселяться в отдельных районах вади Хадрамаут, к востоку от Яфи³. Усилению влияния яфисцев в Хадрамауте способствовало то, что правитель из племени аль касири Бадр Бу Тувайрак набирал их в свою армию в качестве наемников (наряду с зейдитами из Северного Йемена и турками). Яфисцам из племени аль касад удалось установить свою власть в части Хадрамаута и образовать там династию.

С XVIII в. яфиские наемники начинают служить в гвардии низама Хайдарабада в Индии, где они достигают высоких ступеней в военной иерархии и становятся крупными землевладельцами. В середине XIX в. богатый яфиский феодал 'Умар бин 'Авад бин 'Абдалла, живший в Индии и дослужившийся при дворе хайдара-

³ Выходцы из яфиских племен проникали в Хадрамаут и раньше. Так, по некоторым данным, город Мукалла был основан в 1035 г. уроженцем Яфи³ Ахмадом бин Маджидом Аль Касад (Hirsch, L. *Reisen in Süd-Arabien Mahrland und Hadramut*. Leiden: E. J. Brill, 1897. P. 12).

бадского низама до высшего ранга — джамадара, помог своим соплеменникам из аль ку'айти — одного из яфиских племен, населявших вади 'Амд, сначала завоевать город Шибам, затем расширить свои владения. 'Умар основал династию аль-Ку'айти; султанат аль-Ку'айти вскоре подчинил себе большую часть Хадрамаута⁴ и просуществовал там до 1967 г.⁵ Английский советник Гарольд Инграмс сообщал, что в Хадрамаут еще в 1930-е гг., помимо давно осевших там яфиских племен, продолжали прибывать на службу наемники из Яфи'.

Яфисцы (преимущественно горцы) также выезжали на заработки в арабские страны, Индонезию, страны Восточной Африки и Африканского рога, в Англию.

В средние века горный Яфи' благодаря своему изолированному положению, формально подчиняясь различным правителям, мало зависел от центральной власти, сохраняя свою само-

⁴ Аш-Шатири, Мухаммад б. Ахмад. *Адвар ат-тарих ал-хадрами*. Т. 1–2. Джидда, 1971; Мукалла, 1972. Т. 2. С. 195.

⁵ Ingrams, H. *Arabia and the Isles*. London: John Murray, 1966. P. 300.

бытность. Первая турецкая оккупация Йемена в XVI–XVII вв. фактически не затронула эту область. Выходцы из Яфи' играли видную роль в политической жизни Йемена. Так, в 1630–1644 гг. большей частью Южного Йемена правил эмир Хусайн аль-Йафи'и. После него практически все районы Южного Йемена перешли под контроль зейдитского имама Саны. Но уже в правление имама Му'аййада Мухаммада (1681–1686) яфиские племена изгнали его наместника, затем имаму удалось восстановить свое господство над областью, но яфисцы вновь восстали, освободившись к началу XVIII в. от любой зависимости. С той поры областью правили султаны и шейхи из местных племен.

В середине XIX в. англичане, которые захватили Аден в 1839 г., постепенно устанавливают свой протекторат над султанатами, эмиратами и шейхствами Южного Йемена, в том числе над Яфи'. В образованный в 1937 г. Западный протекторат Адена вошли наряду с прочими султанаты Верхнего и Нижнего Яфи', а также пять мелких шейхств Верхнего Яфи' — Бу'си, Мафлахи, Хадрами, Зуби, Маусата.

Население области вместе с жителями других областей юга Йемена неоднократно поднималось на борьбу с колонизаторами. После подавления одной из волн этой борьбы в 1944–1945 гг. колониальные власти заставили правителей южнойеменских вилайетов Западного протектората, в том числе Верхнего Яфи⁶, подписать соглашение, по которому британский губернатор колонии Аден получал право вмешиваться в их внутренние дела. Яфисцы приняли участие в вооруженной освободительной революции 1963–1967 гг., завершившейся завоеванием народом юга Йемена национальной независимости, а после объединения двух частей Йемена в 1990 г., область стала частью единой Йеменской Республики.

Социально-экономический и политический строй Верхнего Яфи⁶ на протяжении новой и новейшей истории вплоть до конца 1970-х гг. претерпел мало изменений, сохраняя своеобразие⁶. В социально-экономической области оно проявлялось в отсутствии крупной феодальной собственности на землю и преобладании мел-

⁶ Медленная модернизация началась в стране лишь спустя некоторое время после завоевания независимости.

кой собственности, господстве патриархального уклада хозяйства, ограниченном использовании наемного труда, распространении аренды и заклада земельных участков, племенном разделении труда, его низкой производительности, неразвитой классовой дифференциации. В политической области своеобразие выражалось в слабости центральной власти, раздробленности и частых междоусобицах, сохранении ведущей роли родоплеменной организации, господстве обычаев и обычного права. Все эти факторы наряду с нехваткой земли, естественной раздробленностью участков, сложными климатическими условиями, географической изоляцией и перенаселенностью обусловили застойность социально-экономического и политического развития области, чему способствовали также господство британского колониализма в Южном Йемене в 1839–1967 гг., феодально-теократический режим имама в Северном Йемене, политическая разрозненность всего региона.

В Верхнем Яфи¹ фактически не было городов или поселений городского типа. Яфисцы жили родами, входившими в племена, которые, в свою

очередь, объединялись в племенные союзы, или конфедерации. Вплоть до недавнего времени каждая деревня здесь представляла собой поселение рода или племени. Существовало родо-племенное разделение труда, при котором каждое племя или его часть имели традиционное занятие. Были племена земледельцев, гончаров, кузнецов, каменотесов⁷, плотников, красильщиков, музыкантов, собирателей хвороста, знахарей-заклинателей и т.п.

Р. Б. Сарджент дал блестящее описание племен Яфи' в уже упоминавшейся выше работе. Племена объединялись в конфедерации. Как отмечает в своей книге о йеменских племенах Хамза Али Лукман⁸, в области существовали следующие конфедерации: 1) Ахль аш-шейх 'Али, 2) Ахль аль-хад, 3) Ахль аль-вади аль-хамра,

⁷ В Верхнем Яфи' было чрезвычайно высоко развито традиционное строительное искусство. Ремесло каменотеса культивировалось в определенных племенах и передавалось по наследству. Его труд и во время моего пребывания в этой области в 1970-е гг. оплачивался весьма высоко (мастер-каменотес получал в долларовом эквиваленте от 30 до 80 долл. за рабочий день).

⁸ Luqman, H. A. *Tārīkh al-qabā'il al-yamaniyyah. Al-ğuz' al-awwal. Al-Yaman al-ganūbiyyah*. San'ā', 1985. Pp. 203–210.

4) Аль Маусата, 5) Аль Зуби, 6) Аль Бу'си, 7) Аль Хадрами. Район Ахль ал-хад в прошлом назывался Аль-'Инак, одна его часть располагалась на юге, другая — на севере Йемена. Южная часть покрывала аль-Бу'си, аз-Зуби, аль-Маусата, аль-Муфлахи, каковые считались *макатиб*, то есть большими племенными группами (ед. ч. *мактаб*), и каждая из них делилась на мелкие племена. К примеру, *ахль ба 'аббад*, упоминаемая в некоторых из рассматриваемых здесь документах, является подразделением племени *аль-хаури*, которое входит в *мактаб аль-бу'си*.

Традиция в значительной мере определяла хозяйственную деятельность яфисцев. Веками накопленный опыт требовался для террасного земледелия: надо было уметь оптимально выбрать расположение террас, сложить из камня стенки нужной высоты, нанести земли из долины и т.д. Землю и сегодня обрабатывают в основном вручную, с помощью железного крюка, называемого *ханзара*. По положению звезд определялся сельскохозяйственный календарь, горцы вели счет десятидневкам, каждой из которых соответствовало определенное расположение звезд

на небе, и согласно этому назначались сроки возделывания культур.

Племена платили 'ушр (десятину) султану или шейху, имевшему права сюзерена, но некоторые племена были освобождены от уплаты налога. В число эксплуататоров входили «малые шейхи» (или 'акилы, мансабы) — главы родов и племен и «большие шейхи» — главы конфедераций, торговцы и владельцы участков, на которых выращивались в основном товарные культуры — кофе, кат, а также зерновые, и где частично использовался наемный труд, но работали, как правило, члены патриархальной семьи и соплеменники. Сохранялись традиции родоплеменной взаимопомощи.

Система взаимоотношений между правителями (султанами, шейхами, 'акилами, мансабами) и племенами носила традиционный характер, сохраняя некоторые элементы родоплеменной демократии. Это проявлялось в самой государственной организации султанатов и шейхств, в которой основную роль играли принципы сюзеренитета и признания одними племенами главенства других, и в порядке наследования власти,

где сохранялись элементы системы череда. Данные элементы были перенесены даже в Хадрамаут. Султан аль-Ку'айти 'Авад бин 'Умар перед своей смертью в 1910 г. установил следующий порядок наследования власти: к его сыну Галибу, от него к другому сыну 'Умару, от него к сыну Галиба Салиху, от того к сыну 'Умара и т.д., чтобы власть по очереди переходила от одной к другой ветви рода⁹.

Миграция значительной части населения (в подавляющем большинстве мужского) в другие районы Южного Йемена и в другие страны, а затем возвращение этих временных мигрантов назад не оказали существенного влияния на характер социально-экономических и общественно-политических отношений в области. Но это обеспечивало поступление средств, необходимых для существования яфисцев, поскольку прокормить себя за счет внутренних ресурсов население не могло. Капитал, скопленный яфисцами в эмиграции, расходовался, как правило, в соответствии с давними традициями. Возвращавшиеся из-за рубежа мужчины строили мощные трех-четырёхэтажные дома из камня,

⁹ Ibid. P. 21.

женились сами или женили своих детей, внося большой выкуп за невест и устраивая пышные свадьбы. Много средств они тратили на приобретение оружия и боеприпасов, так как племена Верхнего Яфи' часто враждовали друг с другом.

Горцы стремились строить дома как можно выше: живущий наверху чувствовал себя в большей безопасности и имел преимущество перед нижним соседом в случае возникновения конфликта. В самых высоких местах строили дома султаны, шейхи, 'акилы. Для охраны земельных участков сооружались цилиндрические сторожевые башни (нуба), из которых можно было вести обстрел. Колодцы ограждались каменными стенами, чтобы в идущего к колодцу за водой и обратно нельзя было выстрелить. Так исторически возникло специфическое деление жителей на «верхних» ('ульан) и «нижних» (суфлан).

Широко была распространена кровная месть, вследствие чего межплеменные конфликты не затухали порой десятилетиями. В условиях малоземелья и перенаселенности часто разгорались споры из-за права владения землей, поэтому вопросы размежевания земельных участ-

ков и раздела наследства имели чрезвычайно важное значение. В решении этих вопросов, а также в примирении племен и урегулировании межплеменных отношений велика была роль шейхов — носителей традиций обычного права, выступавших в качестве арбитров или свидетелей при составлении документов, и сейидов¹⁰ — грамотных людей, знатоков мусульманского права, выполнявших судебные функции на основе положений шариата и норм обычного права (их нередко называли *кади*). Сохранялась древняя традиция рынков, которые, как в далеком прошлом, организовывались по фиксированным дням недели в определенном месте. В эти дни запрещалось вести боевые действия, всякие столкновения прекращались.

Женщина в Яфи¹ наравне с мужчиной принимала активное участие в хозяйственной деятельности, что отмечали еще средневековые арабские авторы. Вплоть до волны исламизации, начавшейся примерно три десятилетия назад, она никогда не носила чадры, обладала гораздо большей степенью свободы, чем в дру-

¹⁰ Мусульманская религиозная аристократия, возводящая свое происхождение к пророку Мухаммаду.

гих районах Йемена. Был своеобразен обычай горняков покрывать кожу лица яркими минеральными красителями, который сами они объясняли (кстати, во время моих путешествий в Яфи⁴ никаких препятствий для бесед с местными женщинами не было, исламисты там еще не появились) не только желанием украсить себя, но и стремлением сохранить кожу от воздействия чрезвычайно сухого горного воздуха. Наиболее популярным красителем был варс — красного цвета.

В Верхнем Яфи⁴ родоплеменные обычаи и обычное право ('урф), зачастую вступавшие в противоречие с нормами шариата и доказывавшие, что они стоят выше последних, всегда были главным регулятором взаимоотношений между племенами, кланами, семьями и отдельными людьми. Это, в частности, проявлялось в порядке наследования имущества в племенах. Участки земли и дома делились только между сыновьями, дочерям не доставалось ничего. Согласно объяснениям информантов, это было связано с исключительной скудостью земельных ресурсов и постоянными конфликтами между племенами за землю. Ведь дочь могла выйти замуж

за мужчину из другого племени, и тогда он становился бы владельцем части земли семейства, к которому принадлежала девушка. Затем он мог развестись, и земля перешла бы в собственность чужаков, что спровоцировало бы долгий и кровавый конфликт.

Таким образом, лишение дочерей части наследства помогало сохранять собственность семей и племен, обеспечивать их выживание и поддерживать межплеменной мир. Как объяснил один из информантов, в ином случае бедный или хитрый жених мог жениться с умыслом, чтобы завладеть собственностью семьи невесты. Тем не менее, в соответствии с нормами все тех же обычаев и обычного права братья были обязаны полностью содержать своих сестер и сохранять за ними помещение в доме до тех пор, пока они не выйдут замуж. Братья были также должны ежегодно делать замужним сестрам подарки — одежду, еду, предметы утвари. Этот вид ежегодного пособия назывался *хадиййа ва кадиййа*. В случае развода сестры она имела право вернуться в дом своих братьев, и они вновь становились обязанными содержать ее. Нормы 'урфа так жестко соблюдались, что если братья

не имели возможности выдавать сестрам *хадиййа ва кадиййа*, им приходилось закладывать свою землю.

Такая ситуация зафиксирована в документе № 10 из публикуемого ниже собрания. Заработав достаточно денег, чтобы выкупить свою землю у того, кому они ее заложили, потратив полученные от залога средства на *хадиййа ва кадиййа*, братья теперь имели шанс вернуть ее, иначе земля отходила тому человеку. Все последующие связанные с собственностью взаимоотношения между этими людьми также регулировались нормами обычаев и обычного права, обязательство соблюдать которые фиксировалось на бумаге присутствовавшими при сделках шейхами (религиозными авторитетами, а не вождями племен).

У горцев Яфи' в те времена наблюдались многочисленные следы доисламских верований. Так, например, о пережитках древнего пастушеского языческого культа свидетельствовал сохранявшийся недалеко от Лаб'уса, — города, сделанного левым правительством Народной Демократической Республики Йемен столицей западного округа провинции Абъян, соответство-

вавшего историческому Верхнему Яфи' (название этого города означает «[поселение племени] аль-Бу'си»), мавзолеем «святого быка» (аль-вали ас-саур). К нему совершали паломничества (зийарат) почти как к могилам мусульманских святых; женщины просили его об исполнении желаний. В области остались и следы иудаизма, распространенного в части Йемена до ислама. А в средние века Яфи' был известен как один из центров карматства в Аравии. Еще сегодня там можно встретить последователей исламской секты ахл аль-хакика.

Одним из важнейших источников по истории этой чрезвычайно интересной и своеобразной области Йемена могут служить семейные архивы ее жителей, содержащие различные хозяйственные документы. Во время моей поездки в Верхний Яфи' мне в распоряжение было передано местными жителями несколько написанных чернилами на бумаге документов из семейных архивов, относящихся к разным периодам нового и новейшего времени, что позволило провести их предварительную оценку, попытаться систематизировать. Интерпретация этих документов весьма сложна, так как в них содержится мно-

жество грамматических ошибок, употребляются слова из местного диалекта, не везде проставлены диакритические знаки, ряд слов и даже фраз написан неразборчиво, имеются лакуны, а также дефекты материала.

Вот некоторые примеры влияния разговорных диалектов на язык письменных документов. В верхнеяфиских диалектах *q* произносится как *ġ*. В ряде случаев для того, чтобы отличить *q* от *ġ*, в частности в личных именах, *ġ* произносится как *‘*: *‘Alib* вместо *Ġalib*. В публикуемых в этой работе материалах семейных архивов на письме *q* иногда заменяется на *ġ*, при этом *ġ* всегда произносится как *g*.

Еще один пример — использование во многих случаях *z* вместо *ḏ* (*rāzī*, а не *rāḏī*; *mufawwazīn*, а не *mufawwadīn*; *Ramazān*, а не *Ramaḏān*). Можно найти также ____ *īn* вместо ____ *ūn*, и еще *rāzī* вместо *rāḏīn*/, *wādī* вместо *wāḏ/in*/; *murḏī* вместо *murḏ/in*/; *masāqī* вместо *masāq/in*/ и т.п.). Между двумя частями имени пишется *убн* вместо *бин*, *‘awayid* заменяет *‘awa’id*, *bāyi’* — *bā’i’*; а *alif mamdūdah* используется вместо *alif maksūrah*.

Самый ранний из приводимых ниже документов датирован 1169 г.х., самый поздний — 1333 г.х. Таким образом, они охватывают период с середины XVIII в. до первой четверти XX в.¹¹

На основании проделанной мной работы по изучению документов из семейных архивов яфисцев их можно разделить на несколько видов.

Первый вид — купчая грамота (*сиджилл бай'*)¹². В такого рода грамотах идет речь, как правило, о купле-продаже земельной собственности, инвентаря или же всей собственности, а также оружия. Приведем в качестве примера часть имеющихся грамот. Их большая часть получена в 1976 г. из семейного архива одного рода, живущего в деревне Аль-Хадида, из племени *аль-хаусари*, входившего в конфедерацию племен Бин Накиб. Другая часть — от жителей деревень в окрестностях Лаб'уса.

¹¹ В моей коллекции также есть несколько документов, относящихся к более ранним годам, начиная с 1675 г.

¹² Порядок перечисления документов в работе выбран произвольно. Поскольку купчие грамоты составляют основную часть имеющихся в нашем распоряжении документов, именно эта часть собрания наиболее репрезентативна.

Документ № 1

الحمد لله وحده
 انشر المنة الاجل على قدر وعوض
 و تاه في ماله النعمة من انبعا البصر
 على عو من عو غيب من مثل
 جلد من قرض حجر النفا من ذاك
 انبع قرض حجر من اعدا بها من
 ثم وذلك بها على انشرا من غير
 اكره ولا خير كمن شهد يوم
 ثلاث سب سب ۱۱۱۱ شهد
 شهد شهد شهد شهد شهد شهد شهد
 جابر الله من شهد شهد شهد شهد
 اقر الله في شهد شهد شهد شهد

Слава одному Аллаху!

Кади Ахмад ‘Али ас-Сакли [?]

Купили досточтимый уважаемый ‘Али Фахр и ‘Авад Фахр... [?] принадлежавший правильно продавшему им ‘Аваду бин ‘Аваду участок земли *‘атар* в треть *хабла* за восемь твердых *киршей*. Половина этого в четыре твердых *кирша* уплачена при продаже [?]. Продажа правильная и законная, без насилия и принуждения, совершена во вторник в месяц... [?] 1178 года при свидетелях.

Засвидетельствовал это

‘Абдалла Ахмад бин Джабир

Засвидетельствовал это

Джабир бин Мухаммад Салих

Засвидетельствовал это

‘Али Насир бин Джабир

Технические термины

Досточтимый уважаемый — *ас-садр ал-аджалл ал-мухтарам*, часто встречающийся в документах эпитет;

‘Атар — возделываемая земля определенного качества (точно не установлено). Для обозначения земельных участков, различавшихся по месту расположения, плодородности, обеспеченностью водой и т.п., в Яфи‘ существовало много названий;

Хабл — буквально «веревка», в горных районах Яфи‘ мера длины, равная 60 локтям. Сообщение информантов относительно площади, которую определяет эта мера, противоречивы, вероятнее всего, квадратный хабл — квадрат со стороной примерно 1,8 м, т.е. 27,4 кв. м (3,65 *хабла* равны одной сотой гектара);

Кири хаджар — буквально «каменный кирш», или «твердый кирш». Так в Яфи‘ называли имевшие повсеместно в Южной Аравии хождение серебряные талеры Марии Терезии. Серебряный талер был впервые завезен в Аравию голландскими торговцами. Изображение австрийской императрицы Марии Терезии (1717–1780) стали чеканить на монете с 1780 г. С 1857 г. талер содержал 16,67 г серебра.

Комментарий

Этот документ о продаже небольшого участка земли двум братьям интересен тем, что покупатели уплачивают при заключении сделки лишь половину стоимости земли. Хотя точно не известно, каково качество земли *‘атар*, но можно предполагать, что это либо необработанная, либо плохо обработанная земля, так как вторая половина ее стоимости будет, видимо, выплачена после того, как бывший владелец обеспечит ее обработку. Фактически речь может идти о найме бывшего владельца. В пользу такого предположения говорит документ № 2, где продажа осуществляется на аналогичных условиях.

Следующий документ относится к той же категории — *сиджилл бай*‘.

Документ № 2

[illegible]

Слава одному Аллаху!

Купили досточтимый уважаемый Джабир бин Насир и его братья 'Абдалла и 'Али то, что [имеется] у них, для самих себя, у продавшего им 'Убайда Насира проданное — землю размером, определенным в четверть *хабла*, мертвую, расположенную в месте ал-'Ариф. Земля — в собственности покупателей, а также то, что на ней из *масаки* и *саки*, *а'бар* и *арсал*, и то, что к ней относится из живого и мертвого...[?], и дальний глубокий колодец, как положено по старинному обычаю [*ал-'ада*], за цену в шесть твердых *киршей*. Половина из них, то есть три твердых *кирша* [выплачиваются] продающему, а три другие — за возделывание всей земли... [?]. И это правильно, а цену определил продающий... [?] в присутствии свидетелей... [?] числа месяца ша'бана 1173 г.

*Засвидетельствовал это
Сабит Ду'ас [?]*

*Засвидетельствовал это
Мухаммад ал-Хадж Мушаффа'*

*Засвидетельствовал это
'Али Ка'ид 'Абд ал-Вали*

*А также Са'ид Абу 'Али Салах, Хайдар... (далее
неразборчиво).*

В левом верхнем углу документа печать и подпись
ал-Васик би-ллах 'Али ал-Хадж Ахмад ас-Сакли и под-
пись лица, составившего документ (плохо разборчива).

Технические термины

Земля размером... — *тураб ал-мауди* ' , где
мауди ' буквально «место», возможно, имеет зна-
чение «невозделанная, пустошь», но может и про-
сто указывать на размер земли;

Масаки (ед. ч. *маска*) — малые арыки, отвод-
ные каналы;

Саки — ошибочное написание *саваки* (ед. ч.
сакийа) — большие арыки, магистральные каналы;

А'бар, арсал — протоки, соединительные
каналы [?];

...живого и мертвого (*хайй ва маййит*) — веро-
ятно, скот и инвентарь.

Комментарий

В данном случае три брата покупают неболь-
шой участок невозделанной земли вместе с рас-
положенными на ней оросительными сооруже-
ни-

ями, колодцем, инвентарем (скота, скорее всего, нет, это лишь обязательная формула, каких много в подобных документах). Половина стоимости, как и по документу № 1, будет выплачена бывшему владельцу за обработку земли.

По документам № 1 и № 2, составленным примерно в одно и то же время (1178 г. х. и 1173 г. х.), мы можем узнать приблизительную стоимость земли в то время (со скидкой на явную зависимость продающего от покупающих) — чуть менее одного серебряного талера за 1 кв. м.

К категории купчих, или *сиджилл бай* ' относится еще один документ из публикуемой коллекции.

Слава одному Аллаху!

*Засвидетельствовал это
ал-Факир ли-Аллах
Мухаммад бин Ахмад
и Али Салих ас-Сакли*

Купил досточтимый уважаемый ‘Абдалла бин Мухаммад Са‘ид аш-Шаффа‘ у продавших ему Мухаммада и его братьев — ‘Али и Муршида, при полном осознании и в полностью законном порядке, половину *хабла* земли ‘*атар* в ‘Анабе и Фуране, которой они владели и которую содержали. Теперь она принадлежит покупателю со всем, что на ней. А это, как известно, относится ко всему для обработки, камням, деревьям, оросительным каналам и дорогам. Сделка является правильной и законной и она вступает в силу немедленно, а цена определена в тридцать *киршей*, половина из которых, а именно — пятнадцать *киршей*, определена продавцами для выплаты (?) сейчас, и получение основной и дополнительной части ими гарантировано. Совершено в месяце джумада ал-ула года 1161 [мае-июне 1749 г.].

*Засвидетельствовано это ‘Али ал-Ка‘ади и
другими (подписи).*

Комментарий

Этот документ дает нам информацию о купчих, которая дополняет ту, что можно почерпнуть из первого и второго. Здесь говорится о земле того же типа, с оросительными каналами, но без колодца. Продавцы и покупатель договариваются, что он выплачивает при совершении сделки лишь половину согласованной цены земли, после чего он сразу приобретает права ее собственника, в то время как судьба второй части цены остается не определенной. Документ составлен раньше, чем приведенные выше. А цена земли здесь значительно выше (60 *киршей* за *хабл* по сравнению с 24 *хаблами* в документах № 1 и № 2), что может быть объяснено как ценовыми колебаниями, так и различиями в качестве земли или ее местоположением.

Следующий документ — из той же категории.

Документ № 4

بسم الله وحده نافع محمد
 الشكلى
 اشترى المبدى الاجل المحتوم على ابول ناض من ابيها
 اليه وهو ضام على ابن علي عبيد الله بن قبيد بن
 قبل نفق وثمن بيع وثمن نفق من ذل
 ثمن عتق ونفق وما كان اليه من مكنت
 وسوق وطرف ونجيب اقرب ابيها
 بتقريب الثمن وتنازع كلامها ويطلب
 لخط نهج يتبعه يوم نخمس في شهر بعث
 سر ١١١١ شهد لدا شهد لدا شهد لدا
 جاز ابن نافع محمد بن علي عبيد الله بن

سرى اتقيد ابن قبل من ضام على ابن علي عبيد الله

Слава одному Аллаху!

Кади Ахмад ‘Али Салих ас-Сакли

Купил досточтимый уважаемый ‘Али Абу Насир у продавшего ему Салиха бин ‘Али ‘Абдаллы Накиба, уплатив ранее половину стоимости, а половина стоимости — 18 [киршей], то, что было у него из *масаки* и *саваки*, и дорог. Эта продажа была совершена, когда цена была согласована в присутствии свидетелей в четверг месяца ша‘бана 1178 г.

Засвидетельствовал это

Джабир бин Насир

Засвидетельствовал это

Мухаммад Са‘ид

Засвидетельствовал это

‘Абдалла Насир

Комментарий

Документ кажется не совсем понятным, так как в нем не названа сама земля: покупатель уплачивает 18 *киршей* за оросительные сооружения, которые, понятно, не могут быть проданы отдельно от земли. Вероятно, земля была заложена покупателю ранее за 18 *киршей*, поэтому здесь и не указываются ее размеры и местоположение (см. четвертый вид документов — закладные), а теперь окончательно оформляется ее переход в руки заимодавца путем продажи оросительных сооружений.

Еще один документ, аналогичный представленным.

Документ № 5

الحمد لله وحده
والصلاة والسلام على من لا نبي بعده

أشقي حالاً بنينا وادونه عيالهم على ما لا يفتقرهم من البايعة اليهم المصينة جميعاً
سنت الفاع الطائر وولد المبيع دوز النجا شاعلاً ملاً كين عتق وولد من رثا من روثها الهالك
القصدي به على عبد الرجا في ثينها بختي تداره نسخة قروني حرم المصن ذله أكرهه
بجده وصلو به ومنا تيد ورسول تيد وطرنا تيد ببا صمير عيالاً ونا كينا من غير اعلى قولا
أبنا كطر السوء بناو سوي الفجبة الملامسة من سعة الملامسة على الفجر والبلابة

Слава одному Аллаху!

Хамид бин Насир и его братья ‘Абдалла и ‘Али купили то, что стало принадлежать им, у продавшей им свободной Джамили, дочери ал-Хаджжа ат-Таййара. Она продала им полностью и целиком землю *‘атар*. Она унаследовала ее от своего погибшего мужа ал-Камари бин ‘Али ‘Абд ар-Рахмана ал-Хилафи и оценила ее в девять твердых *киршей*... [?], и это со всеми ее границами, *сакийями* и дорогами. Продажа была правильной, законной, по полному удовлетворению и без принуждения или насилия.

Совершено в месяц зу ал-ка‘да 1175 года в присутствии свидетелей ал-Хаджжа Мухаммада Са‘ида, Са‘ида ‘Абд ал-Хаджжа и ‘Али ал-Гамри. И слава Аллаху.

Комментарий

В данном случае имеет место продажа вдовой участка земли (возможно, не возделываемого ею), который она унаследовала от покойного мужа. По данным информантов, земля у вдов и вообще у женщин часто покупалась сородичами без их желания, иногда даже заочно.

Наконец, шестой документ дополняет наше представление о яфиских купчих.

بسم الله الرحمن الرحيم
 وصلى الله على سيدنا محمد وآله
 أما في هذا الحضر فله ثلاث ولايات
 صارت ذات دأود علي المنزح
 المنسب إلى الأكلال المأجدين
 وقعا في المنابع منصرف
 وحسنهم وتذرع علامته
 خضرات العلياء والشمس
 وسائر الزمان أو المأجدين
 صبحها ما كان لها قطعا
 الأذلاء الذين من ماضي
 في العفايد لا تنزعهم
 لحسنهم إلى السعد بدار
 عسى جابت الطيور ترقى
 بجيشي

Именем Аллаха, милостивого и милосердного!
К нему мы взываем о делах дольного мира и веры,
и да дарует Аллах свое благословение и благодать
господину нашему Мухаммаду и семье Мухаммада!

Когда был вторник третьего дня месяца
хаджжа 1233 года, купил Давуд Джабир бин Давуд
‘Али ал-Музаджими (ал-Муладжами?) на свои
деньги от продавших ему свободных шейхов
(*маша’их*) аль-Маджид бин аш-Шайх ‘Али ‘Абд ал-
Хайй бин Салиха ат-Тиба и его братьев шейхов
Мунассара, Мухаммада, Салима Мукбила и Хусайна
‘Умара то, что принадлежало им, чем они владели
и распоряжались и что могли продать, а именно
участок земли, называемый Худайрат ал-‘Улья,
ковер и *джамбийю* за 40 твердых *киршей* и *сират*.
Сделка была совершена без возражений участву-
ющих, была правильной, удовлетворительной
и добровольной, без насилия и принуждения, по их
требованию, со всем, что относится к этому участку
земли из воды, *сакий*, *аш’абов*, *зухабов*, неодушев-
ленного и одушевленного, и все за положенные
отчисления. И эта земля в *махарис* (Джубад?) *джул*
Бадрийа. Это верно в присутствии свидетелей.

Засвидетельствовал это
‘Убайд Джабир ал-Хал [?]
Ба‘аши

Засвидетельствовал это
Мухаммад 'Убайд Ахмад
бин Давуд 'Али

Технические термины

Участок земли — здесь *тин*;

Худайрат ал-'Уйя — название участка, буквально «зеленые верхние [земли]»;

Ковер — здесь *силка*, плетеный ковер, или циновка, которую расстилают в гостиной, на нем сидят;

Джамбийя — кинжал, национальное оружие йеменцев, в племенах считался обязательной принадлежностью мужского костюма. Ножны *джамбийи*, как правило, изготавливались из серебра;

Сират — местный сорт табака;

Аш 'аб — горные склоны, по которым на участки земли (террасы) в сезон дождей стекает вода;

Зухаб —?;

Неодушевленное и одушевленное — здесь *сам-мит ва натик*, т. е. инвентарь и скот;

Махарис (букв. «возделанные») — границы обработанных участков земли;

Джул — хорошие, большие, обильно орошаемые участки земли в горах, на которых, как правило, создаются террасы.

Комментарий

В этом случае человек по прозвищу ал-Мухаджими (неразборчива одна буква) покупает у четырех братьев, принадлежащих к роду *аи-шайх* ‘али (представители этого рода были среди яфисцев, поселившихся в Хадрамауте) и, видимо, только поэтому именуемых шейхами, всю землю с оросительными сооружениями, скотом и инвентарем (если скот есть), ковер и кинжал за деньги и табак. Странность этого набора может быть объяснена, например, тем, что братья уезжают из Яфи’.

* * *

Второй вид документа — грамота о передаче прав распоряжения, владения, продажи имущества, своего рода бессрочная доверенность с правом продажи имущества. Эта сделка называется *викала*, или *таукил*, а получившее грамоту о *викала* лицо — *вакил*. В качестве образца

приведем текст документа № 6, полученного в семье, живущей в окрестностях Лаб'уса (возможно, из племени *хадрами*).

Документ № 7

وكانه صاحب شريعة نافذة ببيتهم عندهم حتى محمد عبد الوحي العلياء فعي

[illegible][illegible]

علاء الدين محمد بن احمد
خليفة على الخو شدة

Слава одному Аллаху, и да будет благословение и благодать Аллаха на господина нашего Мухаммада, его семью и сподвижников!

В благословенную пятницу тринадцатого дня месяца ар-раби‘ ал-ахар 1295 года состоялся правильный законный *таукил*, который искренне, правильно и удовлетворительно совершил я, нижепоименованный Ба Насир бин Ахмад Насир бин Са‘ид, из жителей *ал-хадрами ал-йафи‘и*. Я поручаю шейху ‘Абд ар-Рахману, сыну шейха Мухаммада бин ‘Абд ал-Вали ат-Таййара ал-Йафи‘и заменять меня на моем месте во всем, чем я владею в наследстве, полученном моей матерью Хадиджой бинт Салих бин ‘Абдаллах ‘Али ал-‘Аббади, из *матрукат* ее брата шейха Ахмада бин Салаха бин ‘Абдаллы ‘Али ал-‘Аббади, почившего на земле Индии, да помилует Аллах своих рабов, а именно из денег, движимого и недвижимого имущества, правильных расчетов *хакк* и *истихкак*, всех орудий *карханы* и того, что к ним относится, всех денег и того, во что они вложены и что называют *мал* и *мутамавил*, говорящего и неговорящего, движимого и недвижимого, в чьих бы руках оно ни находилось и где бы оно, в каком месте ни было, в любой из названных стран. Доверяю я, Ба Насир Ахмад, вышепоименованному ‘Абд ар-Рахману быть во всем, что я пере-

числил и что не перечислил, моим полномочным *вакилом*, враждовать, судиться и противостоять каждому, кто будет враждовать с ним, судиться и т.п. у шариатского судьи или политического правителя, делать заявления и вносить жалобы в суд шариатского судьи или политического правителя. Я, Ба Насир Ахмад, поручаю моему выше-названному *вакилу* ‘Абд ар-Рахману пользоваться всем, что ему передается, исходя из интересов,веряю ему все, что я упомянул, и так, как упомянул, и это совершено правильным законным *таукилом*, по желанию и с компенсацией, полно и с соблюдением всех условий и соображений, твердо и добровольно, без принуждения и насилия. Я доверяю моему *вакилу*, шейху ‘Абд ар-Рахману продать мою долю и все доли, *матрукат*, земли, постройки, лошадей и источники воды, инвентарь, орудия *карханы* и все, что к ним относится, я поручаю вышепоименованному заменять меня на моем месте и разрешаю ему распоряжаться, как он пожелает, всем, что упомянуто и что не упомянуто, всеми *матрукат*. В этом подписано данное свидетельство.

Засвидетельствовал это
Ал-Васик би-ллах Наср Мухаммад
бин Али бен Салих бен Ахмад

*бин аш-Шайх ‘Али Хархара,
25 шаввала 1275 года*

(личная печать)

*Засвидетельствовал это
Ал-Васик би-ллах Мухаммад
бин ‘Али Хайдар бин ‘Изз ад-Дин
(личная печать)*

Рядом с печатями подписи свидетелей. В верхней части документа личные печати еще двух свидетелей; рядом с ними их подписи:

*Шейх Ал-Васик би-ллах Ба Саллам бин ‘Али
ас-Саббаги*

*1277 год — ал-Васик би-ллах аль-Лутф ‘Али бин
Хайдар бен*

*‘Изз ад-Дин, слуга благородного закона
(шариата).*

На оборотной стороне документа написано:

*Правильная законная действующая викала руки
шейха ‘Абд ар-Рахмана бин Мухаммада бин ‘Абд
ал-Вали ат-Таййара ал-Йафи‘и.*

Технические термины

Матрукат — «оставленное (имущество)», т. е. оставшееся после смерти владельца и подлежащее передаче по наследству;

Движимое и недвижимое имущество — здесь *мал ва мутамавил*;

Хакк и истихак — точное значение этих терминов неизвестно;

Алат карахана — орудия *карханы*. Это, по разъяснению информантов, рог, труба, медные тарелки, предназначенные для созывания членов племени, символизировавшие, вероятно, в условиях патриархального хозяйства высокий статус их владельца и дававшие ему право на получение определенной части урожая, собранного патриархальной семьей, родом. По мере разложения патриархальных отношений орудия *карханы* стали передаваться вместе с землей при ее продаже, закладе, расплате за долги. По сообщению информантов, орудия *карханы* использовались для извещения племени о войне или радостном событии;

Враждовать — здесь *йухасим ва иугарим*. Это в условиях постоянной межплеменной вражды в горных районах Яфи⁴ имело особое значение.

По объяснению информантов, обычаи кровной мести здесь сочетались с привнесенными исламом правилами выкупа. Существовали понятия *максам* и *маграм* — возмещение за убийство или увечье и за ущерб, причиненный возделываемой земле;

Шариатский судья — *хаким шар'и*. Это религиозный судья, который разбирал тяжбы, конфликты своих единоверцев. По данным информантов, под данным термином мог подразумеваться шафиитский судья, сейид, а также судья исмаилитский;

Законная *викала* (доверенность, поручение) — *викала ха'ира*;

С компенсацией — *му'аввада*;

Без принуждения и насилия — *дуна икрах вала иджбар*;

Земли — здесь *хувайлиййат*;

Лошади и источники воды — *хайл ва гайл*;

Орудия *карханы* — здесь *марафи' кархана*.

Комментарий

Показательно, что сделка, по всей вероятности, происходит между представителями двух знатных родов Яфи'. Автор грамоты — из семьи 'Аббади

(или ‘Ибади)¹³, лицу, которому передается имущество,— шейх. Можно предположить следующие интерпретации.

1. Представитель рода ‘Аббади находится в какой-то зависимости от второго лица (например, должен ему).
2. Представитель рода ‘Аббади нуждается в деньгах и поэтому практически продает собственность богатому шейху (в грамоте оговаривается выплата компенсации, но не указывается ее сумма).
3. Представитель рода ‘Аббади, получивший наследство, не нуждается в увеличении собственности или не желает этого (не исключено, что он выполняет функции религиозного судьи или учителя) и предпочитает передать ее другому лицу за компенсацию, а может быть, лицо просто будет выступать посредником при продаже им собственности.

Интересно, что речь в документе идет о собственности, находившейся за пределами Яфи‘ и даже Йемена. Вероятно, лицо, составившее грамоту, принадлежало к роду, представители которого

¹³ Представители этого семейства по знатности шли, по данным информантов, вслед за султанами и сеййидами.

в свое время поселились в Хадрамауте (на это указывает выражение *ал-хадрами ал-йафи'и*). Сородичи автора документа, очевидно, входили в число воинов, сформировавших гвардию хайдарабадского низама в Индии. Шейх Ахмад бин Салих умер в Индии, оставив наследство сестре, жившей в Яфи (он либо не имел детей, либо завещал ей часть собственности). Данная грамота говорит о сохранении связей между яфисцами Хайдарабада, Хадрамаута и Яфи'.

Приведу еще один образец подобного документа.

Документ № 8

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله المعبود وله نستعين على امورنا الدينية والدينية
 وصل الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم جميعا وبعد
 طالعنا نديم الجوه المبارك وسبعين عشر يوم خلقت من شجرة هاد
 الاول من خلق الله ثلاث وثلاثين وثلاث مائة والى
 اما بعد فقد حصل التوحيد الصحيح الشرعي بالذات الصحيح المبرر
 من وجه شافع مرطين مني انا يا احمد بن عبد الحميد فقلت من
 غالب وانا صليح اليد في راضي العقل جانيه النص ما عن نفسي
 راضي عن معصوب ثم من بعد باانا وكلمت الاخلاق المبررة
 عند وصالح واحد او ازيد المذموم الشيخ محمد بن محمد غالب ثم انهم
 وكلوا مفوظين على حقوقي وعذلي وعلم ما ينبغي اليها في بيت ووادي
 رخلا لا علية هم يد لا يد الله ويدخلون ويدون في ما ههنا
 وعليها يدخلون في الحق ويصرون الباطل وكلت المذمومين في
 واقمهم في مقامهم وانا راضي قانع لا مقصود ولا مكره في كل
 ما ينبغي اليها من حق وعذل وان في كل ما ههنا محقق من الخد
 الا يافع بلبه اهلنا اسم الا الله صليح ذلك وانا راضي في ثم في
 فعدى الذكالة بظلم الله الكريم والحمد لله شاهد بانك الشيخ عبد الله بن احمد
 بن محمد عبد الله بن عثمان العمادي شهد بانك الولد محمد بن احمد بن
 خلف العمادي واخيه حين احمد بن خلف بن خلف بنك عماد
 بن صالح بن عبد الله بن صالح بن الله تعالى في شهادته

Именем Аллаха, Милостивого
и Милосердного!

Слава Аллаху, помогающему, к нему мы взываем о помощи в делах дольного мира и веры, и да будет благословение Аллаха на господина нашего Мухаммада, его родных и сподвижников, мир всем им. Совершено это в благословенную пятницу семнадцатого дня месяца джумада ал-ула 1333 года.

И далее. Был совершен правильный законный *таукил*, по правильному суду, по моему согласию и к моему удовлетворению. Я, Ба Ахмад бин ‘Абд ал-Хафиз бин Мусин Галиб, нахожусь в добром здравии, в полном рассудке, действую самостоятельно, не по насилию.

И далее. Я уполномочиваю шейхов, братьев ‘Умара, Салиха и Ахмада, сыновей покойного шейха Мухаммада бин Мухсина Галиба. Они являются моими уполномоченными *вакилами* в отношении моей собственности и собственности моей *азал*, принадлежавших мне дома и *вади*. И да не будет над ними никого, кроме Аллаха. Они получают все, что есть у меня и что [числится] за мной, берут правое и отказываются от неправого. Я ставлю вышеупомянутых на свое место

и делаю это по своему согласию, без насилия или принуждения. Все, принадлежащее мне и моей *азал* и [?]... от Ал-Хадда и Йафи' до страны *хадаримов* и Аш-Ша'иба. Это правильно, и я по доброй воле пишу эту *викалу*. При том присутствуют Великодушный Аллах и свидетели. Засвидетельствовал это 'Аззан бин Салих Бу Бак[r] 'Аззан Ласбахи. И да будет достаточным свидетельство Аллаха.

Написал и засвидетельствовал это Ахмад бин Мухаммад Ахмад Халаф ал-'Аббади, и да будет Аллах лучшим свидетелем.

Технические термины

Вакил — лицо, приобретающее право распоряжения собственностью;

Азал — члены семьи: жена, дети и сестры;

Вади(н) — вади, здесь «земля»;

Страна *хадаримов* — Хадрамаут;

Аш-Ша'иб — горный район в современной провинции Лахдж, к западу от Яфи'.

Комментарий

Здесь идет речь о передаче всех прав собственности трем двоюродным братьям по отцу, что, вероятно, отражает переход земли в рамках одного рода от бедной к более богатым семьям. Как в этом, так и в других подобных случаях, непонятно, каким образом осуществляется раздел полученной земли, имущества и т.п. между получающими, а, как видно, покупателями или *вакилами* нередко выступают совместно несколько лиц, являющихся братьями. Возможно, это отражает сложившийся в племенах порядок передачи собственности лицом, которое в силу тех или иных обстоятельств (долга, болезни, бедности и т.п.) не могло продолжать владеть ею.

Среди имеющихся в нашем распоряжении есть документ, который является, по сути, купчей грамотой, но в силу того, что покупка оговаривается условиями, он близок по смыслу к грамоте о передаче прав собственности.

Документ № 9

والله اعلم
وما كنا
بمؤمنين
بما كنا
نؤمن
بما كنا
نؤمن

[illegible]

Составлено в месяц раджаб 1169 года

Именем Аллаха, Милостивого
и Милосердного!

Слава Аллаху, Господину миров!

Присутствующие Алави и Са‘д, сыновья Бин ‘Авада Хаджлана и его племянники ‘Умар, ‘Амир и Салих, сыновья Мухаммада, все братья вместе договорились об арабском ружье *нахиби* и пороховнице *ан-нахиби* за 90 твердых *киршей* наличными. Для *ташаффу* сыновья Мухаммада Хаджлана поставили условие, чтобы продажная цена была на ружья 75 *киршей* и на пороховницу 15 *киршей*. И если сыновья Мухаммада согласны на это условие, они отдают ружье как *шуф‘а* Умару ‘Амиру и ‘Амиру ‘Аваду за 75 *киршей* и пороховницу за 15 *киршей*, но если те продадут вещи какому-либо *накиру*, то пусть то, что сверх цены, будет поделено поровну. Если же сыновья Мухаммада не согласны на это, то пусть они владеют ими, и никто другой. Эта продажа правильная, в присутствии свидетелей.

Засвидетельствовал это
шейх Салих ‘Али ат-Табба‘и

Засвидетельствовал это
шейх ‘Абдалла ‘Али ат-Табба‘и

*Засвидетельствовал это
Хаджлан Ахмад Шамлан
Засвидетельствовал это
'Авад Мухаммад Гарама [?]*

Технические термины

Нахби — название одного из яфиских родов, представители которого поселились в Хадрамауте; по нему названо и ружье, и пороховница;

Ташаффу' — сделка, заключенная с сородичем, соплеменником (*шафия*, *мушаффаа*);

Шуф'а — синоним ташаффу';

Накир — чужак; человек, принадлежащий к чужому племени.

Комментарий

В этом документе представляет интерес условие сделки: вещи продаются сородичам по льготной цене, а в случае перепродажи их чужаку прибыль должна делиться пополам. Цены на ружье

и пороховницу в сопоставлении с ценами на землю и стоимостью ее обработки по документам, относящимся примерно к тому же периоду, представляются весьма высокими (ружье — эквивалент 80 кв. м пустоши, пороховница — 18 кв. м).

* * *

Третий вид документа — завещание (*васиййа*). В Яфи' я ознакомился с подобными документами, которые, похоже, хранились в семьях более бережно, чем другие. Они составлены с соблюдением тех же правил, т.е. с регистрацией имен свидетелей, подтверждения дееспособности завещателя, правильности заключения акта о наследовании и т.п. К сожалению, в моем распоряжении нет достаточного числа документов, чтобы с уверенностью судить о правилах наследования имущества в семьях, которые, как уже отмечалось выше, несколько расходятся с определенными нормами мусульманского права. Приведу в качестве примера один, на мой взгляд, неординарный документ о наследовании.

Документ № 10

الحمد لله وحده
سأهركم بيب بيب بيب الشفيع من
على عبده الله أن حقه له فأن ترجي في قوله
من بيت وواحي وليك الف لهن فديته
وقديه وان افترأ بحقه فها هو شافا لهما
لف غنظك لبيد عبده واليهوميه وما
فجلوه فبضت هس نخت هس بها هس
بشار للجدح محطه لشفيع الا يي وشمه
سارح شفه رملان شنت الهميه
وواحد وسعدا
سارح شفه رملان شنت الهميه
وواحد وسعدا

Слава одному Аллаху!

Засвидетельствовано, что в руки Мухаммада Са'ида ал-Мушаффа' переходит из рук 'Али 'Абдаллы все, что тому принадлежит. Он становится владельцем дома и *вади* и обязуется давать им подарки и *фидйа*, а также если они будут вынуждены, то он должен платить. Мухаммад Са'ид должен обращаться к *'умумиййа*, и то, что они считают, будет для всех.

Составлено в присутствии нижеупомянутых свидетелей в месяц рамадан 1171 года.

*Засвидетельствовал это
Салих Мухаммад аш-Шайх
Засвидетельствовал это
Ка'ид Са'ид
Засвидетельствовал это
Хамид Абу Насир*

И да удовольствуется Аллах этим
свидетельством.

Технические термины

Вади(н) — *вади*, здесь «земля»;

Фидйа — ужин во время праздника разговенья после поста в месяц рамадан;

‘Умумиййа — двоюродные братья по отцовской линии, которые несут ответственность за судьбу двоюродных сестер.

Комментарий

По данным информантов, лицо, по желанию которого составлен данный документ, ‘Али ‘Абдалла, не имеет сыновей; у него лишь дочери, которых в будущем, когда они выйдут замуж, должны будут содержать их мужья. Поэтому он, достигнув пожилого возраста, завещает своему родственнику Мухаммаду Са‘иду (мужчине из своего рода) дом и землю, о которых тот должен заботиться. При этом родственник обязуется присылать дочерям, сестрам и жене ‘Али ‘Абдаллы по праздникам подарки (мясо, хлеб и т.п.), а также обеспечивать их ужином после поста в месяц рамадан. Кроме того, если дочери и сестры ‘Али ‘Абдаллы окажутся без мужей, то Мухаммад Са‘ид берет на себя обя-

зательство материально заботиться о них. Если же он захочет продать землю, он будет обязан посоветоваться с двоюродными братьями по отцовской линии, поскольку их решение считается отвечающим интересам женщин этой семьи.

Еще один документ той же категории.

Во имя Аллаха Милостивого
и Милосердного!

Присутствующая свободная женщина, дочь ‘Абд ар-Рахмана Ахмада ал-Кашхи, в здоровом уме и теле, хорошего поведения в словах и делах, желает распорядиться собственностью ее отца ‘Абд ар-Рахмана по прозвищу Абу Насир, вместе с ее братьями Ахмадом ‘Абд ар-Рахман и ‘Али ‘Абд ар-Рахман, а именно: шестой частью того, что досталось ей и ее братьям от отца как его детям. Она приняла вышеназванную доставшуюся ей шестую часть, состоящую из орошаемой земли, земли *‘атар*, построек и иной недвижимости, *мадфана*, движимого имущества, будучи во всех ее законных правах. Это было совершенно, как засвидетельствовал Аллах, в присутствии свидетелей, по закону Аллаха, в месяц шавваль 1135 года [16 июля 1723 г.]: Салиха б. Джабира ‘Амира ал-Хаджжа, ‘Абд ар-Рахмана б. Аби Ахмада и ‘Абд ар-Рабба ‘Али ал-Хаджжа.

Технические термины

МаДФан — здесь: постройка для хранения зерна.

Комментарий

Этот документ свидетельствует о том, что женщина получила в собственность одну шестую часть наследства своего отца (как известно, по шариату дочь получает половину доли сына). Однако документ явно составлен не для того, чтобы подтвердить наследование собственности ‘Абд ар-Рахмана тремя детьми, а, в первую очередь, для того, чтобы узаконить передачу части этой собственности дочери, что, возможно, необходимо для семьи ее жениха или мужа.

* * *

Четвертый вид документов — закладная (*рухуниййа*). Как правило, закладывалась земля за деньги, полученные от лица, с которым владелец земли заключал сделку. Предусматривалось, что, если долг не будет возвращен к определенному времени, земля или другое имущество переходят в собственность заимодавца. В некоторых случаях документ составлялся при передаче в собственность заимодавцу уже тогда, когда владелец оказывался неспособным вернуть долг. Таков приведенный ниже документ.

Документ № 12¹⁴

احمد لله وحده

انه لما كان يوم الجمعة وسبعت عشر يوم خلت من شهر
جماد الاول سنة ثلاث وثلاثين وثلاث مائة والف اقول انا با
هحمد عبد الحافظ بن محسن غالب بان عندي وفي ذمتي
للمذكورين وهما الاخوهن عمر وصالح وهحمد هولاد
المرحوم الوالد محمد بن محسن غالب... (?) دينا ثابتا وحقا
لازما جملته وحسبته وعده ثمانين قرش حجر... (?) الا وجه
حقي كله وانا راضي عن نفسي... (?) بحضور الشهود شهد
بذلك عبد الله بن هحمد محمد بن عثمان العبادي وشهد
بذلك الوالد محمد احمد محمد بن خلف العبادي والوالد
والوالد حسين احمد بن خلف وشهد بذلك عزان بن صالح
بن بك لصبحي وكتب بذلك محمد بن احمد خلف العبادي
والله خير الشاهدين

¹⁴ К сожалению, мне не удалось скопировать этот документ.

Слава одному Аллаху!

Совершено это в пятницу семнадцатого дня месяца джумада ал-ула 1333 года. Я, Ба Ахмад ‘Абд ал-Хафиз бин Мухсин Галиб, вверяю все, что мне принадлежит, нижеупомянутым братьям ‘Умару, Салиху и Ахмаду, детям их покойного родителя Мухаммада бин Мухсина Галиба. Это мой твердый долг и неотъемлемое право. Общая стоимость и ценность [имущества] — 80 твердых *кишей*. Это за все мое [имущество], и я делаю это без принуждения, по доброй воле и правильно, в присутствии свидетелей.

*Засвидетельствовал это
‘Абдалла бин Ахмад
Мухаммад ‘Усман ал-‘Аббади
Засвидетельствовал это
родитель Мухаммад Ахмад
Мухаммад бин Халаф ал-‘Аббади
и сын Хусайн Ахмад бин Халаф
Засвидетельствовал это
Аззан бен Салих Бу Бак[r] Ласбахи*

Написал это Мухаммад бин Ахмад Халаф ал-‘Аббади. И да будет Аллах лучшим свидетелем.

Комментарий

Здесь прямо говорится о передаче автором документа собственности своим двоюродным братьям в качестве «твердого долга». Одновременно с этим документом его автор Ба Ахмад составил и *викалу*, уполномочив тех же двоюродных братьев распоряжаться своим имуществом (см. документ № 8). Возможно, данный документ составлен для того, чтобы подтвердить погашение Ба Ахмадом долга с указанием его суммы — 80 *киршей*.

Есть еще один, **пятый вид** документа, не представленный в этой подборке из-за крайне плохой сохранности имеющегося в моем распоряжении образца, — соглашение о размежевании земельных участков. Такие документы до сих пор тщательно сохраняются в семьях и часто привлекаются для решения споров, которые возникают из-за посадок, дорог, камней, растущих на меже деревьев и т.п.

* * *

Анализ приведенных документов позволяет наметить некоторые выводы (хотя для более определенных выводов необходимо расширение объема используемого материала. Документы подтверждают, что, несмотря на сохранение большого количества пережитков родоплеменного строя, в Верхнем Яфи¹ в новое время была развита система частной собственности на землю, недвижимость, оросительные сооружения и орудия труда. Можно проследить тенденцию к перераспределению земельного фонда племени в пользу одних семей за счет разорения и обезземеливания других. В то время этот процесс был медленным, он не приводил к созданию очень крупных владений. Переход земель осуществлялся с помощью заклада, продажи, сдачи в аренду и передачи прав на распоряжение землей. Родоплеменные институты, в том числе и различные формы родоплеменной взаимопомощи, препятствовали развитию здесь имущественного и социального расслоения, сковывали социально-экономическое развитие. Застой в социально-экономической сфере находил свое выражение в слабом развитии товарно-

денежных отношений, в господстве натурального хозяйства, в относительно низкой стоимости земли, в использовании серебра в качестве меры стоимости, в непроизводительном расходовании средств. Система социально-экономических отношений, судя по документам, сохранялась неизменной вплоть до конца 1960-х гг.

Большой интерес представляют традиционные государственно-правовые институты, существовавшие в Верхнем Яфи вплоть до победы национально-освободительной революции в 1967 г. Сама государственная организация общества носила там родоплеменной характер, будучи основана на патронажно-клиентских, вассальных и союзнических отношениях племен при неразвитости центральной власти и практическом отсутствии некоторых атрибутов государственности. Обычай и обычное, или бедуинское, право, носителями и хранителями которых выступали шейхи, играли важнейшую роль в жизни яфиских племен, хотя при заключении правовых актов сеййиды и кади обеспечивали соблюдение основных шариатских норм. Многие нормы и институты обычного права, существовавшие в рассматриваемой области, обнаруживают полное сходство с аналогичными нормами и инсти-

тутами у бедуинов других областей арабского мира. Среди них можно назвать преимущественное право (шуф'а), привлечение свидетелей при составлении различных документов и заключении сделок, выплату компенсаций за ущерб, институт племенных (нешариатских) судей и т. п. Левые революционеры на юге Йемена сломали прежние порядки в регионе в своем стремлении объединить население страны, переживавшей в конце 1960-х — 1970-х гг. крупные структурные социально-экономические и политические изменения, но при этом сохранявшей некоторые особенно устойчивые традиции и элементы прежнего уклада жизни (в том числе традиции родоплеменной взаимопомощи)¹⁵.

¹⁵ Выражаю искреннюю благодарность д-ру 'Али Салиху ал-Хулаки и Сабиту Салиху Сабиту (Йемен) за их неоценимую помощь в интерпретации документов. Моя глубокая признательность также профессору Рексу Смиту (Великобритания), просмотревшему текст моей работы и сделавшему важные замечания.

Vitaly V. Naumkin

**DOCUMENTS
FROM
FAMILY ARCHIVES
IN UPPER YĀFI' (YEMEN),
17TH — 20TH CENTURIES**

MOSCOW
Institute of Oriental Studies
Russian Academy of Sciences
2021

FROM THE AUTHOR

In the mid-1970-s, I got a chance to take a couple of trips to one of the most exciting areas of the People's Democratic Republic of Yemen (PDRY), as this was then the name of the state that had gained its independence from the UK only a few years ago in the southern part of Yemen. The area that I visited was Upper Yafi' — a mountainous hinterland inhabited by the indigenous tribes of brave warriors, coffee, grain and qat growers, skillful construction workers known from ancient times. Not only did I get acquainted with this land and its wonderful people, but I also managed to gain access to the old household documents that had been stored in the family archives for centuries. My research of those documents that took a lot of effort was very helpful in getting deeper insights into the traditional way of life that had reigned on this territory for centuries and had not been impaired by any of the socio-political storms that had shaken the country.

This review contains several samples of documents taken from the family records of Yafi'is translated by me into Russian and English, supplemented with my commentary and a brief description of Upper Yafi' in the Russian, English and Arabic languages. As my presentations on this topic at several international

conferences were met with great interest from my overseas colleagues, I hope that the English version of the review can be also interesting for them. The transliterated Arab words in the Roman script with all diacritics is only in the English version, while in Russian only syllabic consonants *‘ain* and *hamza* (in the middle and at the end of the word) are retained.

Vitaly Naumkin
*Professor, full member
of the Russian Academy of Sciences*

DOCUMENTS FROM FAMILY ARCHIVES IN UPPER YĀFI' (YEMEN), 17TH — 20TH CENTURIES

The traditional social, socio-political, legal and ideological institutions associated with clan and tribal organisation or its rudiments have persisted in the Yemen over a protracted period right down to the present.

Mountain regions, to which geographically long-isolated Upper Yāfi' belongs, are marked by an especially strong persistence of traditional structures and institutions that date back to antiquity or the Middle Ages.

Yāfi' is the name of a group of tribes and the area of their settlement extending from the moun-

tain regions in the north-west of Abyan province (in the southern part of the Yemen) to the littoral regions in the south of that province. Famous British explorer of South Arabia Robert Bertram Serjeant wrote: "The name Yāfi' already occurs in the pre-Islamic inscriptions and places to which reference is made here already figure as Yāfi'i territory in Hamdani's geography"¹. Historically, Yāfi' is divided into Upper ('Ulyā) and Lower (Suflā) Yāfi'. The mountain regions of the north of the region formed part of Upper Yāfi', and only partly of Lower Yāfi'. The capital of Upper Yāfi' was al-Maḥḡabah of the family of shaikhs Āl Harharah². The mountain dwellers had long since been engaged in farming, using streams of rainwater flowing down mountain slopes and valleys for irrigation, as well as in goat-breeding.

The Yāfi'i mountain dwellers were known for their strength, endurance in, and perfect mas-

¹ Serjeant, R. B. "Yāfi', Zaydis, Āl Bū Bakr b. Sālim and others: tribes and sayyids". In: Ehrensverd, U., Toll, C. (eds) *On Both Sides of Mandab: Ethiopian, South Arabic and Islamic Studies presented to Oscar Lofgren on his ninetieth birthday 13 May 1988 by colleagues and friends*. Stockholm: Swedish Research Institute in Istanbul, 1989. Pp. 83–107.

² Ibid. P. 84.

tery of wielding arms. The lack of land resources spurred them into migrations. From about the beginning of the sixteenth century, the Yāfi' tribes began to settle in certain areas of Ḥaḍramawt, east of Yāfi'³. The increased influence of the Yafi'is was facilitated by the fact that a ruler of Āl Kaṭīrī, Badr Bū Ṭuwayriq, enrolled the Yāfi'īs (along with the Zaydīs from the north of the Yemen and the Turks) into his army. The Yāfi'is from the Āl Kasād succeeded in establishing their rule in a part of Ḥaḍramawt and form a dynasty there.

In the eighteenth century Yafi' mercenaries began to serve as part of the household troops of the nizām of Hyderabad, India, where they reached high ranks in the military hierarchy and owned land. In the middle of the nineteenth century, a rich Yāfi' feudal lord, 'Umar b. 'Awaḍ b. 'Abdallāh who lived in India and rose to the highest *jemadar* (*ḡama'dar*) rank at court of the Hyderabad nizām helped his fellow Qu'ayṭī – of one of the Yāfi' tribes inhabit-

³ Immigrants from the Yafi' tribes penetrated into Ḥaḍramawt even earlier. It is evident that the town of Mukalla was founded in the year 1035 [AD 1625] by a native of Yafi', Aḥmad b. Māḡid Āl Kasād. See: Hirsh L. *Reisen in Sud-Arabian Mahraland und Hadramaut*. Leiden: E. J. Brill, 1897. P. 12.

ing Wādī ‘Amd – first to capture the town of Šibām and then to expand their domains. ‘Umar founded the Qu‘ayṭī dynasty, while the Qu‘ayṭī Sultanate soon subdued the greater part of Ḥaḍramawt⁴. This dynasty held out there till 1967. Harold Ingrams reports that besides the Yāfi‘ tribes long since settled there, mercenaries from Yāfi‘ continued to arrive for service in Ḥaḍramawt as late as the 1930s⁵.

The Yāfi‘is (predominantly mountain dwellers) also travelled to acquire wealth abroad, including the Arab countries, Indonesia, East Africa, the Horn of Africa and Britain.

During the medieval times, mountain Yāfi‘, owing to its isolated location, depended but little on central authority (while formally obeying various rulers), and retained its separate identity. The first Turkish occupation of Yemen in the sixteenth-seventeenth centuries left this region virtually unchanged. Natives of Yāfi‘ played an eminent role in political life of the Yemen. Thus in 1630–1644

⁴ Al-Šāṭiri, Muḥammad b. Aḥmad. *Adwār al-tārīḥ al-Ḥaḍramī*. In 2 vols. Jeddah, 1971; Mukallā, 1972. Vol. II. P. 195.

⁵ Ingrams, H. *Arabia and the Isles*. London: John Murray, 1966. P. 300.

Amīr Ḥusayn al-Yāfi'i ruled over the greater part of the southern area of the Yemen. After him virtually all the regions of the south came under control of the Zaydi imam of San'a'. But already during the rule of imam Mu'ayyad Muḥammad (1681-1686), the Yafi'i tribes had expelled his governor-general; however, later the imam managed to re-establish his rule over the region. But the Yāfi'is rebelled once again, regaining their complete independence by the early eighteenth century. Since then, sultans and shaikhs from local tribes came to rule the area.

In the mid-nineteenth century, Britain, after conquering Aden in 1839, gradually imposed its protectorate over the sultanates, amirates and shaikhdoms of the south, Yafi' included. The Western Aden Protectorate (WAP) was formed in 1937 and came to include, among others, the Sultanates of Upper and Lower Yafi' as well as five smaller shaikhdoms of Upper Yāfi': Bu'sī, al-Muflaḥī, Ḥaḍrami, Ḍubī, and al-Mawsaṭah.

Time and time again, the population of the region rose against the colonial authorities. After suppressing one of the waves of that struggle in 1944-45, the colonial administrators compelled the

rulers of the WAP, Upper Yāfi' included, to sign an agreement whereby the governor of the colony of Aden obtained the right to interfere in their internal affairs. The Yafi'is took part in the armed liberation movement of 1963–1967 that culminated in the winning of South Yemen independence, and after the unification of the two parts of the Yemen in 1990 the region became part of the single Yemen Republic.

The socio-economic and political system of Upper Yāfi' saw little change over a long period right down to the 1970s⁶, keeping its peculiar features intact. In the socio-economic field, this was manifested in the absence of large-scale land property, the predominance of small-scale property, the dominance of a patriarchal economy, limited use of hired labour, the prevalence of lease and mortgage of land, tribal division of labour, low productivity and slight social differentiation. In the political field, these peculiar features were manifested in the absence of a strong central authority, fragmentation and frequent internecine feuds, the continued leading role of clan and tribal organisation and the dominance of custom and customary law. All these

⁶ Slow modernisation started in the region only a few years after independence.

factors, along with lack of land, natural fragmentation of agricultural property, harsh climatic conditions, geographic isolation, and overpopulation conditioned the stagnation of the region's economic and political development, which was also fostered first by the imam's theocratic regime, then by that of the protectorate, as well as by the political fragmentation of the whole region.

In fact, Upper Yāfi' lacked cities or urban settlements. The Yāfi'is lived in clans forming part of tribes which, in their turn, combined into tribal unions or confederations. Up to the present time, each village in Upper Yāfi' was a settlement of a certain clan or tribe. There existed a tribal division of labour, whereby each tribe or its section had a traditional occupation. There were tribes of farmers, potters, blacksmiths, stonemasons⁷, carpenters, dyers, musicians, brushwood collectors, witch-doctors and exorcists and so forth.

⁷ The traditional building art was extremely well developed in Upper Yafi'. The skill of a stonecutter was cultivated in certain tribes and descended from father to son. In the 1970s, when the author was performing field research in the region, labour was and is still very highly remunerated (in the mid-1970s a skilled stonecutter earned the equivalent of 30 up to 80 dollars and more per day, which far exceeded the earnings of the inhabitants of the republic).

R. B. Serjeant gave a brilliant description of the Yāfi‘ tribes in his aforementioned article. The tribes were grouped in confederations. As Hamza ‘Alī Luqman mentions in his book⁸, these confederations were the following: 1) Ahl al-šayḥ ‘Alī, 2) Ahl al-ḥad, 3) Ahl al-wādī al-ḥamrā’, 4) Āl Mawsaṭah, 5) Āl Zubī, 6) Āl Bu’sī, 7) Āl Ḥaḍramī. The region of *ahl al-ḥad* in the past was bearing the name of al-‘Ināq, one part of it was located in the south, another — in the north of the Yemen. The southern part covered al-Bu’sī, al-Zubī, al-Mawsaṭah, al-Muflaḥī, that were considered *makātib* (sing. *maktab* — big tribal group), each of them divided into smaller tribes. For example, *ahl bā ‘abbād*, who are mentioned in some of our documents, are a subdivision of *al-ḥawrī* tribe, which belongs to *maktab al-bu’sī*.

Tradition largely defined the Yāfi‘is’ economic activity. A centuries-accumulated experience was required for terraced farming: to practice it, one has to make an optimal choice in the arrangement of terraces, to assemble from stone the walls of required height, to bring earth from the valley if

⁸ Luqman, H. A. *Tārīḥ al-qabā’il al-yamaniyyah. Al-ḡuz’ al-awwal. Al-Yaman al-ḡanūbiyyah. Ṣan‘ā’*, 1985. Pp. 203–210.

necessary, etc. Even today, earth is handled mostly by hand, with the help of an iron hook called *hanzarah*. The agricultural calendar was based on a position of the stars. The mountain dwellers kept count of time in terms of ten-day periods, with a definite pattern of the stars corresponding to each and it was in accordance with this pattern that the time-limits for crop cultivation were fixed.

The tribes paid the tithe ('*uṣr*') to the sultan or shaikh who had the rights of a suzerain, but some tribes were exempted from tax payment. The well-to-do of the population included 'small shaikhs' (or '*āqils*, *manṣabs*') – heads of clans and tribes, and 'great shaikhs' – heads of confederations, as well as tradesmen and owners of gainful plots of land where cash crops – coffee, *qāt* as well as cereals – were mostly grown and where hired labour was partly employed, but the workers were, as a rule, members of the patriarchal family and fellow tribesmen.

The system of relations between rulers (sultans, shaikhs, '*āqils*, *manṣabs*') and tribes bore a traditional character, while retaining certain elements of clan and tribal democracy. This was manifested

in the very state organisation of the sultanate and the shaikhdoms, where the principal role was played by the principle of suzerainty and recognition by some tribes of the domination of others, and in the order of power succession, where elements of a rotation system were maintained. The Qu'ayti sultan 'Awaḍ b. 'Umar, laid down the following order of succession: his son Ġālib, from him to another son 'Umar, from him to Ġālib's son Ṣālih, from him to the son of 'Umar, and so forth, so that power would by turns pass on to members of the two branches of the clan⁹.

The migration of a considerable number of the population (overwhelmingly male) to other regions of South Arabia and other countries with subsequent return thereof left the pattern of socio-economic and socio-political relations in the region unaffected. But this migration ensured the flow of revenues needed for the Yāfi'is' existence, as the population could not feed itself without it. Capital accumulated by the Yāfi'is in emigration was mostly used unproductively in line with time-honoured traditions. The Yāfi'is returning from abroad were building sumptuous three or

⁹ Ibid. P. 21.

four-storey houses made of stone, got married (dowry was here very high), or married off their children, arranging costly wedding ceremonies. A lot of money was spent on the acquisition of arms and munitions, because Upper Yāfi' tribes were often fighting each other.

Mountain dwellers strove to build houses as high above as possible: a man who lived in a high position felt more secure and enjoyed an advantage over his lower neighbour in case of conflict. The sultans, shaikhs and 'āqils built their houses in the highest places. To guard landed property, cylindrical watchtowers (sing. *nūbah*) were erected, from where their owners could fire their guns. Wells were protected with stone walls so that a person coming for water could not be fired upon. There arose a specific distinction between the 'upper' ('ulyān) and 'lower' people (*sufḷān*).

Blood feud was common, as a result of which intertribal conflicts at times would not die away for decades. Disputes over land often erupted in conditions of land hunger and overpopulation. Therefore the question of delimitation of agricultural plots and division of inheritance were of an

extreme importance. In the resolution of these questions, as well as in the reconciliation of tribes and the regulation of intertribal relations, the role of shaikhs was prominent – the bearers of traditions of customary law acting as arbiters or witnesses in the process of drafting documents, and sayyids¹⁰ – literate people, proficient in Islamic law, performing judicial functions on the basis of the precepts of the *ṣarī‘ah* and norms of customary law. Also they often acted as *qāḍīs*). Preserved was the old-time tradition of markets that were arranged on certain days of the week in a definite place. On these days it was forbidden to wage hostilities and all clashes were halted.

The women in Yāfi‘ took an active part in economic activity on a par with the men, a fact noted long ago by medieval Arab authors. Until the last 30 years of Islamisation, the women never wore a veil, enjoying much greater freedom than was the case in other regions of the Yemen. Among the peculiar customs of mountain women was a custom to make themselves up with bright mineral dye-stuffs, which they themselves explained (during my stay in

¹⁰ The Muslim religious aristocracy tracing its lineage to Prophet Muḥammad.

the region those days there were no obstacles to interviewing women) not only by the need to adorn themselves but also by the desire to protect facial skin from exposure to extremely dry mountain air (the most popular mineral dyer was *wars* – of red colour).

In Upper Yāfi‘, the tribal common law (‘urf), which frequently clashed with the norms of the *šarī‘ah*, proving superior to it, has always been the main regulator of relations between tribes, clans, families and individuals. This, in particular, has been manifested in the pattern of inheritance of property in families. Plots of land and houses were divided only between the sons, the daughters getting nothing. According to the explanation of the informants, this was connected to the extreme scarcity of land resources and constant conflicts between tribes over land. A daughter may marry a man from another tribe and he will become the proprietor of a portion of land of the family from which this daughter has come. Then he may divorce her and the land will fall into another’s hands, which in the past might provoke a long and bloody conflict.

Thus, the deprivation of daughters of a share of the inheritance has helped to preserve the property of families and tribes, their survival and the maintenance of inter-tribal peace. As one of the informants explained, otherwise a poor or crafty bridegroom could marry on purpose, in order to get hold of the property of another tribe. However, according to this norm of common law, brothers were obliged to keep the sisters completely and give them a place in the house until they married. Brothers were annually obliged to make presents — clothes, food and/or household goods to married sisters. This kind of annual allowance was called *hadiyyah wa qadiyyah*. In case if the sister got divorced, she had the right to return into the house of her brothers and they were again obliged to keep her. The norms of *'urf* were so rigidly observed that if brothers had no means to give the sisters *hadiyyah wa qadiyyah*, they found themselves forced to mortgage their land.

Such a situation, for example, is illustrated by Document No. 10. Having earned enough money to pay to the one who had taken their land in mortgage all he has spent on *hadiyyah wa qadiyyah*, the brothers further had a chance to get the land back,

otherwise that man reserved it. All the subsequent property relations between those people were also regulated by the norms of common law, which were attended to by the shaikhs (not the shaikhs of tribes but religious ones).

The Yāfi'ī mountain dwellers retain many other ancient customs and remnants of pre-Islamic beliefs. Not far from Lab'ūs (this settlement was turned into the capital of Upper Yāfi' by the leftist government of the People's Republic of South Yemen in order to undermine the role of the traditional centres of tribal authority, the name of this settlement means the settlement of Bu'sīs) there existed a mausoleum of "the holy bull" (*al-walī al-ṭawr*), which was a relic of an old pastoral cult. It was customary to perform a pilgrimage (*ziyārah*) to the grave of the bull almost similar to the pilgrimages to the graves of Muslim saints. Women asked it to fulfil their wishes. Certain rare traces of Judaism common in some parts of the Yemen prior to Islam had been also preserved in the region. During the Middle Ages, Yāfi' was known as one of the centres of Carmathism in Arabia. Individual followers of the Islamic sect of Ahl al-Haqīqah had still remained there to the days of my fieldwork.

Family archives of Yāfī's containing various documents may serve as one of the most important sources for the history of this highly interesting region of the Yemen. In the course of field-work carried out by the author in Upper Yafi', he was presented with a number of documents from family archives dating from different post-medieval periods. These allow a preliminary appraisal and an attempt at systematisation. The documents are written in ink on paper. Their interpretation is extremely difficult as they contain many of grammatical mistakes, local dialect words are used and diacritics are not everywhere included. A number of words and even phrases are illegible, there are gaps, as well as page breaks, and other defects.

Here is one of the examples of the influence of the spoken dialects of Upper Yāfī'. In these dialects *q* is pronounced as *ġ*. In special cases, when it is necessary to distinguish *q* and *ġ*, for instance in personal names, *ġ* is pronounced as': '*alib* instead of *Ġalib*. In our documents *q* is sometimes replaced by *ġ*, and *ġ* is always pronounced as *g*.

Another example is the use of *z* in many places instead of *d* (*rāzī*, not *rādī*; *mufawwazīn*, not

mufawwaḍīn; *Ramazān*, not *Ramaḍān*). It can be seen here the use of ___īn instead of ___ūn, īrāz instead of rāḍīn/ (also wādī, not wād/in/; murḍī, not murḍ/in/; masāqī, not masāq/in/ etc.). *Ibn* is found in the place of *bin* between parts of the personal name; ‘*awayid*’ instead of ‘*awa’id*’, *bāyi* ‘ instead of *bā’i*’; *alif mamdūdah* is replacing *alif maksūrah* in *ilayya*, ‘*alayya*’ etc.

The earliest of the documents cited below is dated 1169 [AD 1755] and the latest 1333 [AD 1914] (we also have at our disposal several documents from earlier years starting from 1675). Thus they embrace the period from the forth quarter of the 17th century till the first quarter of the 20th century.

On the basis of the analysis of these documents from family archives in Upper Yāfi‘ we can divide them into several types.

The first type is a deed of purchase (*sijill bay’*)¹¹. The documents, as a rule, speak of sale and purchase of landed estates, also arms, implements, or

¹¹ I have chosen an arbitrary procedure of enumeration. Given that deeds of purchase constitute the bulk of documents at my disposal, this part of my collection can be considered the most representative.

an entire property. Let us cite some documents by way of example. The greater part of them was acquired from a single family archive of a clan living in the village of al-Ḥadīdah, from the tribe of al-Ḥawṭarī, tribal confederation Bin Naqīb, in 1976. Another part came from the dwellers of villages in the vicinity of Lab'ūs.

Document No 1

من
موصيه لاجل علي
الاجل علي فخر وعظمته
النفعة من ابيها النعم
عوط غيبته عيشة تل
شجر الفم من ذل
شجر من اقر ابيها بقم
سبا صهي شرا من غير

Glory to Allah alone!

Qāḍī

Aḥmad ‘Alī
al-Ṭaklī

The most esteemed ‘Alī Faḥr and ‘Awaḍ Faḥr have purchased a plot of ‘*atar*’ land of one-third of a *ḥabl* for eight hard *qurūš*, belonging to ‘Awaḍ b. ‘Awaḍ who properly sold it to them. Half of the above sum, four hard *qurūš*, was paid at sale (?). The sale is proper and legal, made without coercion and duress, negotiated on Tuesday in the month of ..., in the year 1178 [AD 1764–1765], in presence of witnesses.

<i>Witnessed by</i>	<i>Witnessed by</i>	<i>Witnessed ‘Abdallāh</i>
<i>Ḥamad</i> <i>b. Ġābir</i>	<i>Ġābir b. Muḥammad</i> <i>‘Alī</i>	<i>by ‘Alī b. Nāṣir</i> <i>Ġābir</i>

Technical terms

Esteemed, honourable — *al-ṣadr al-ağall al-muḥtaram* — is an epithet commonly used in documents.

‘*Atar* — non-irrigated land. To denote various kinds of plots distinguished as to location, fertility, water provision etc., many designations exist in Yāfi‘.

Ḥabl is literally ‘string’ and in the mountain areas of Yāfi‘ a linear measurement equal to 60 cubits. Clarifications given by the informants concerning the value of this measure as applied to area are contradictory. Most probably, a square *ḥabl* is a square with a side of roughly 5.24 m, i.e. 27.4 sq. m. (3.65 *ḥabls* is equal to one-hundredth of a hectare).

Qirš ḥağar is literally ‘stone *qirš*’, or ‘hard *qirš*’. This is the way the Yāfi‘ people designate the silver Maria-Theresia dollars which were in circulation throughout South Arabia. The silver dollar was originally brought to Arabia by Dutch traders. The image of the Austrian empress Maria-Theresia (1717–1780) began to be stamped on the coin from 1780. From 1857 the coin contained 16.67 grams of silver.

Comment

This document on the sale of a small plot of land to two brothers is of interest due to the fact that the buyers pay only a half the cost of the land at the conclusion of the bargain. Although it is not known exactly what the quality of *'atar* land is, it may be assumed that this is either undeveloped or poorly developed land, since the second part of its price will probably be paid after the former owner ensures its cultivation. In fact, it may be the question of hiring from the former owner. This hypothesis is supported by Document No 2 in which the sale is negotiated on similar terms.

The following document belongs to the same type, i.e. *sijill bay'*.

Document No 2

[illegible]

Glory to Allah alone!

The most esteemed and honourable Ġābir Abū Nāṣir and his brothers ‘Abdallāh and ‘Alī have purchased for themselves what ‘Ubayd an-Nāsir sold them — a land measuring a quarter of a *ḥabl*, uncultivated, located in a place of al-‘Arīf. The land is in the ownership of the buyers, as well as what it contains of *masāqī* and *sāqī*, *a’ bār* and *arsāl*, and what appertains to it of the living and the dead...[?], and the far-off deep well, as is proper according to ancient custom (*‘ādah*) at a price of six hard *qurūš*. Half of these — that is, three hard *qurūš* — [are paid] to the seller and three others — for the cultivation of all the land... [?] And this is right, and the price was fixed by the seller... [?] in presence of witnesses... on [?] day in the month of Ša‘bān, in the year 1173 [AD March-April 1760].

Witnessed by
Ṭābit Du‘ās

Witnessed by
Muḥammad al-Haġġ
Mušaḥḥa’

Witnessed by
‘Alī Qā’id ‘Abd
al-Walī

And also by Sa‘īd Abū ‘Alī Ṣalāḥ, Ḥaydar...(illegible).

In the left upper corner there is a seal, a signature of al-Wāṭiq bi-Allāh ‘Alī al-Haġġ Aḥmad al-Ṭaklī and a signature (not legible) of the person who drew up the document.

Technical terms

A land measuring... — here *turab al-mawḍi‘*..., where *mawḍi‘*, literally ‘place’, possibly has a meaning of ‘undeveloped, waste land’, but may also simply indicate the size of the land.

Masāqī, sing. *masqa(n)* — small irrigation ditches, canals.

Sāqī — an erroneous spelling of *sawāqī*, sing. *sāqiyah* — large irrigation ditches, arterial canals.

A‘bār; arsāl — canals, connecting canals (?).

The living and the dead (here: *ḥayy wa-mayyit*) — probably livestock and inanimate objects.

Comment

In this case three brothers are buying a small plot of undeveloped (?) land along with irrigation facilities, wells and implements (most likely no livestock are involved and this is just an obligatory formula, of which there are many examples in such documents). Half of the price, as in Document No 1, will be paid to the former owner for cultivation of the land.

From Documents Nos 1 and 2 drawn up in roughly the same time (1178 [AD 1764–1765] and 1173 [AD 1760]) we can find out the approximate

price of land at that time (with allowance made for clear dependence of the seller on the buyers) — little less than one silver dollar per one sq. m.

One more document from my collection represents the same category — a deed of purchase.

Document No 3

[illegible]

Glory to Allah alone!

*Witnessed by al-Faqīr li-Allah
Muḥammad b. Aḥmad and
‘Alī Ṣāliḥ al-Taklī*

The most esteemed and honourable ‘Abdallāh b. Muḥammad Sa‘īd al-Šaffa‘ purchased for himself from his sellers Muḥammad b. Sa‘īd and his brothers –‘Alī and Muršid what they own and keep, in the full understanding, in a well-known lawful manner, namely only half of ‘atar land in ‘Anab and Furrān. It belongs to the buyer with all that there is on it. As is known, that is, with all the titles for the area, for cultivation, for the stones, for the trees, for the irrigation ditches, and for the roads. The bargain is rightful and legal and takes effect immediately, while the price is set at thirty *qurūš*, half of which — fifteen *qurūš* — is set for payment [?] by the sellers, for receipt of the main and the supplementary, and they guarantee this. Done in the month of Ġumādah al-Ūlā, in the year 1161 [AD May-June 1749].

*This is witnessed by — ‘Alī al-Ka‘ādī and others
(signatures).*

Comment

This document also supplements the first and the second ones. It deals with land of roughly similar type, with irrigation ditches but without a well. Here the purchaser also by arrangement pays half of the price of land at conclusion of the bargain, after which he takes over the right of possession, the fate of the second part of the price, which is set by him, remaining unknown. This document was drawn up earlier than the previous ones, and the price of land is here substantially higher (a *ḥabl* equals 60 *qurūš* compared to 24 *qurūš* in Documents Nos 1 and 2), which may be explained both by fluctuations in the land price and in its varied quality or location.

Another samples of *sijill bay'*.

Document No 4

بسم الله وحده نافع محمد
 الشكلى
 اشترى المبدى الاجل المحتوم على ابول ناض من ابيها
 اليه وهو ضام على ابن علي عبيد الله بن قبيد بن
 قبل نفق وثمن بيع وثمن نفق من ذل
 ثمن عتق ونفق وما كان اليه من مكف
 وسوق وطرف ونجيب اقرب ابيها
 بتقرب الثمن وتنازع كلامها ويطلب
 لخط نهج يتسرع يوم نخس في شهر بعث
 سر ١١١١ شهد لدا شهد لدا شهد لدا
 جاز ابن نافع محمد بن علي عبيد الله بن

سرا اتقيد ابن قبل من ضام على ابن علي عبيد الله

Glory to Allah alone!

Qāḍī
Aḥmad ‘Alī Ṣāliḥ
Al-Ṭaklī

Honourable ir purchased from his seller Ṣāliḥ ‘Alī Abū Nāṣir b. ‘Alī ‘Abdallāh Naqīb, having earlier paid half of the price, half of the price being 18 [*qurūṣ*], what he had of *masāqī*, *sawāqī* and roads. This sale was accomplished when the price was negotiated in presence of witnesses on Thursday, in the month of Ṣa‘bān, in the year 1178 [AD January-February 1764].

Witnessed by

Ġābir b. Ġābir

Witnessed by

ammad Sa‘īd Muḥammad‘

Witnessed by

Abdallāh Nāṣir

Comment

This document seems incomprehensible, as it does not mention land: the buyer pays eighteen *qurūṣ* for irrigation facilities which, naturally, cannot be sold separately from the land. Most likely, the land had earlier been mortgaged to the purchaser for eighteen *qurūsh*, that is why its dimensions and location are not mentioned here (see the fourth type of document — mortgage deeds), and now its transfer to the lender is finally legalized by the sale of irrigation facilities.

Document No 5

الحمد لله وحده
والصلاة والسلام على من لا نبي بعده

أشقي حالها بؤسا ودون عبيد على ما هم لا تستقيم من البايعة اليهم يوم الضيق جباله
سنت الحار الطائر وولد البيع دوز النجا شاكله ملاك في عتق وولد من رزقها من رزقها العالم
القصدي به على غلبه الرجاء الحكيم في شبيبها بختي قد كرهه شخه قروني حرم الدنيا دولة أزرعوني
حبه وصلى به ومات به من قبله وفترانه ببا صغر عيال برضا وفتنا من غير اعلى ولا
أبنا خط السعد بناره سوي الفجدة الحارم من الله مستطيربه اللامى سحره من الكلا على الفخار واللباب

Glory to Allah alone!

Ḥāmid b. Nāṣir and his brothers ‘Abdallāh and ‘Alī have purchased what began to belong to them from the seller, free Ğamīla, daughter of al-Ḥaġġ al-Ṭayyar. She has sold them entirely and completely the ‘*atar* land. She inherited it from her perished husband ‘Alī ‘Abd al-Raḥman al-Ḥilāfī and valued it at nine hard *qurūš*... [?], and this with all its borders, *sawāqī* and roads. The sale was rightful, legal, in full satisfaction and without duress or violence.

Executed in the month of Zū al-Qa‘dah, in the year 1175[AD June 1762], in presence of witnesses al-Ḥaġġ Muḥammad Sa‘īd, Sa‘īd ‘Abd al-Ḥaġġ and ‘Alī al-Ġamrī. And glory to God.

Technical terms

Free: al-ḥurrah al-ṣayyinah, it means that this woman doesn't have husband (not married, or divorced).

Comment

In this case we are dealing with a sale by a widow of a plot of land (possibly uncultivated by her), which she inherited from her deceased husband. On evidence from informants, land from widows and women generally was often bought up by fellow tribesmen without the wish of these widows and women, sometimes even *in absentia*.

Document No 6

بسم الله الرحمن الرحيم
 وصلى الله على سيدنا محمد وآله
 أما في هذا الحضر فله ثلاث ولايات
 صارت ذات دأود علي المنزح
 المنسوبة إلى الحضر
 وقعا في المنزح منظر
 وفي منظرهم
 خضرات العلياء
 وسائر الزمان
 صبحها ما كان
 الأذلاء الذين
 في العقائد
 لحضره
 عبد جابر الطاهر
 بجي

In the name of Allah, Merciful and Compassionate! To Him we appeal in the affairs of this world and faith, and let Allah bestow His blessing and bliss to our lord Muḥammad and Muḥammad's family!

On Thursday of the third day of the month of Zū al-Hiġġah 1233[AD 15 October 1814], Dāwūd Ġābir b. Dāwūd 'Alī al-Muzāġimī bought for his money from his sellers, free shaikhs (*mašāyih*) al-Māġīd b. al-Šayḥ 'Alī 'Abd al-Ḥayy b. Šāliḥ al-Ṭibā'ī and his brothers Munšsar, Muḥammad, Sālim Muqbil and Ḥusayn 'Umar what belonged to them and what they possessed and disposed of and could sell, namely a plot of land called Ḥuḍayrāt al-'Ulyā, a carpet and a *ġanbiyyah* for forty hard *qurūš* and *sirāt* (tobacco). The bargain was executed without objection from the parties thereto, was rightful, satisfactory and voluntary, without duress and violence, by their demand, with all that appertains to that plot of land, namely: water, *sawāqī*, *aš'ab*, *zuḥāb*, animate and inanimate, and all for due deductions. And that land in *maḥārīt* (Ġubād?) ġul Badrīya. And this is certified in presence of witnesses.

Attested by
'Ubayd Ġābir al-Ḥal [?] Ġazī
Ba'ašī

Muḥammad 'Ubayd
Aḥmad b. Dāwūd 'Alī

Technical terms

A plot of land — here: *tīn*.

Ḥuḍayrāt al-‘Ulyā is the name of the plot, literally ‘green upper [lands]’.

Carpet — here: *silqah*, a woven carpet or a mat which is spread out in drawing-rooms to sit upon.

Ġanbiyyah is a dagger, the Yemeni national arm. Among the tribes it was considered an obligatory accessory of men’s costume. The *ġanbiyyah*’s sheath was, as a rule, made of silver.

Sirāt is a local sort of tobacco.

Aš‘āb means mountain slopes down which water streams towards terraced plots of land in the rainy season.

Zuḥāb — animate and inanimate. In this case *ṣāmit wa nātiq*, i.e. implements and cattle.

Maḥārīt (literally: tilled lands) denotes the borders of cultivated plots of land.

Ġūl means large, richly irrigated flat places in the mountains where, as a rule, terraces are made.

Comment

In this case a man nicknamed al-Muzāġimī (not all letters legible) buys from four brothers belonging

to the clan of shaikh ‘Alī (members of this clan were among the Yāfi‘īs settled in Ḥaḍramawt) the whole land with irrigation facilities, cattle (if cattle was available) and implements, a carpet and a dagger in exchange for money and tobacco. The oddity of this set may be explained, for instance, by the fact that the brothers were leaving Yāfi‘.

* * *

This second kind of document deals with the transfer of rights of disposal, ownership, sale of property, a sort of unlimited power of attorney with the right to sell property. This deal is called *wikālah* or *tawkīl* and the person who received a *wikālah* document *wakīl*. By way of example we shall cite the text of a document obtained in a family living in the vicinity of Lab‘ūs (possibly from the tribe of Ḥaḍramī).

Document No 7

وكانه صاحب شيعه نافعه بفتح الهمزة عني بن محمد بن محمد بن علي بن علي بن ابي طالب

[illegible]

فلهذه وجده وبالله على ما ينبغي من التقدير
 والقدرة في سنة ١٢٩٥ هـ الموافق ١٨٧٨ م
 في شهر ربيع الأول من سنة ١٢٩٥ هـ الموافق ١٨٧٨ م
 في مدينة القاهرة بمصر
 في يوم الاثنين ١٢ من ربيع الأول ١٢٩٥ هـ
 الموافق ١٨ من ربيع الأول ١٨٧٨ م
 في الساعة السادسة من مساء ذلك اليوم
 في داره الخاصة بمصر
 في يد كاتبه
 في سنة ١٢٩٥ هـ الموافق ١٨٧٨ م
 في شهر ربيع الأول من سنة ١٢٩٥ هـ
 الموافق ١٨ من ربيع الأول ١٨٧٨ م
 في مدينة القاهرة بمصر
 في يوم الاثنين ١٢ من ربيع الأول ١٢٩٥ هـ
 الموافق ١٨ من ربيع الأول ١٨٧٨ م
 في الساعة السادسة من مساء ذلك اليوم
 في داره الخاصة بمصر
 في يد كاتبه

Glory to Allah alone, and let Allah's blessing and grace rest upon our lord Muḥammad, his family and cohorts!

On the blessed Friday of the thirteenth day of the month of al-Rabī' al-Āḥar, in the year 1295 [AD 26 April 1879], a rightful legal *tawkīl* took place, which sincerely, rightly and in a satisfactory manner was performed by me, the undersigned Bā Nāṣir b. Aḥmad Nāṣir Sa'īd, from the inhabitants of al-Ḥaḍramī al-Yāfi'ī. I entrust Šaiḥ 'Abd al-Raḥmān, son of Shaikh Muḥammad b. 'Abd al-Walī al-Ṭayyār al-Yāfi'ī to substitute me in my place in all I own in the inheritance received by my mother Ḥadiġah Bint Šāliḥ b. 'Abdallāh 'Alī al-'Abbādī, from the *matrūkāt* of her brother Šaiḥ Aḥmad b. Šalāḥ b. 'Abdallāh 'Alī al-'Abbādī deceased in the land of India, let Allah pardon his slaves, that is, from the money, movable and immovable property, accurate calculations of *ḥaqq* and *istiḥqāq*, all the instruments of *kārḥānah* and what appertains to them, all the money and what it is invested in and called *māl* and *mutamawwil*, speaking and non-speaking, movable and immovable, in whoever hands it was found and wherever, in whatsoever place it was, in any country of those mentioned. I, Bā Nāṣir Aḥmad, entrust the aforementioned 'Abd al-Raḥmān to be my plenipotentiary *wakīl* in everything I enumerated and

failed to enumerate, to be at enmity, litigate with and oppose any person who will be at enmity or litigate with him in the *šari‘ah* court or in front of a political ruler. I, Bā Nāṣir Aḥmad, entrust my aforementioned *wakīl* to make use of all that is assigned to him depending on what the interests may be, I trust him with all I mentioned and in the way I mentioned, and this is executed by a rightful legal *tawkīl*, at will and with compensation, fully and in compliance with all the terms and considerations, firmly and voluntarily, without duress and violence. I entrust my *wakīl* Shaikh ‘Abd al-Raḥmān to sell my share and all shares, *matrūkāt*, lands, buildings, horses and sources of water, implements, the instruments of *kārḥānah* and what appertains to them, I authorise the aforementioned person to deputise for me in my place and allow him to dispose of everything as he pleases, all things mentioned and unmentioned, all *matrūkāt*.

This testimony is hereby signed and

Witnessed by
al-Wāṭiq bi-Allāh Naṣr Muḥammad
b. ‘Alī b. Ṣāliḥ b. Aḥmad ‘Alī b.
al-Ṣayḥ ‘Alī Harhara
25 Šawwāl, 1275[AD 8 June 1859]
(personal signature)

Witnessed by
al-Wāṭiq
Muḥammad b. ‘Alī
Ḥaydar b. ‘Alī
‘Izz al-Dīn
(personal signature)

(Beside the seals stand the witnesses' signatures). In the upper section of the document there are personal seals of two more witnesses; their signatures are beside them:

— Šayḥ Al-Wāṭiq bi-Allāh Bā Sallām b. 'Alī al-Šabbāgī

— The year 1277 [AD 1860–1861] — al-Wāṭiq bi-Allāh al-Luṭf 'Alī Ḥaydar b. 'Izz al-Dīn, servant of the noble law (šarī'ah).

On the reverse side of the document it is written:

The rightful legal effective *wikālah*, with šaiḥ 'Abd al-Raḥmān b. Muḥammad b. 'Abd al-Walī al-Ṭayyar al-Yāfi'ī setting his hand to it.

Technical terms

Matrūkāt is '(property) left', i.e. left after death of the owner and subject to descent.

Movable and immovable property — here: *māl wa mutamawwil*.

Ḥaqq and istiḥqāq — the exact meaning of these terms is unknown.

Ālāt kārḥānah — instruments of *kārḥānah*. As explained by informants, these are instruments for summoning members of the clan or tribe, probably

symbolising, in conditions of a patriarchal economy, the high status of their possessor, giving him the right to obtain a certain part of the harvest gathered by the patriarchal family or clan. As patriarchal relations decomposed, the instruments of *kārḥānah* began to devolve jointly with land during its sale, mortgage, and redemption of debts. Serving as instruments of *kārḥānah* were the horn, the trumpet and brass cymbals. As reported by informants, the instruments of *kārkhānah* were used to inform the tribe of the coming of the war or of a joyful event.

To be at enmity — here: *yuḥāṣim wa-yuḡārim*. This, in conditions of constant intertribal warfare in the Yāfi' mountain regions, was of particular significance. Informants explained that the customs of blood feud here combined with the rules of ransom brought by Islam. There existed the concepts of *maḥṣam* and *maḡram* — compensation for murder or mutilation and for the damage done to land under cultivation.

A *šarī'ah* judge is *ḥākim šar'ī*. This is a religious judge who examined lawsuits and conflicts between his co-religionists. On evidence from informants, this term could be used for both a Šāfi'ī judge, a sayyid, and an Ismā'īlī one.

At will — literally a 'voluntary *wikālah*' — *wikālah ḥā'irah*.

With compensation — *mu‘awwadah*.
Without duress and compulsion — *dūna ikrāh*
wa-lā iğbār.
Horses and sources of water — *ḥayl wa ġayl*.
Instruments of *kārḥānah* — here: *marāfi‘*
kārḥānah.

Comment

Significantly, the bargain, in all probability, takes place between members of two distinguished clans of Yāfi‘. The draftsman of the document comes from the ‘Abbādī family¹², while the person to whom the property is handed over is a shaikh. One may suggest the following interpretations.

1. The member of the ‘Abbādī clan is in some kind of dependence on the second person, for instance, owes him money.

2. The member of the ‘Abbādī clan needs money and therefore virtually sells the property to the rich shaikh (the document stipulates the payment of compensation, but does not specify its sum).

¹² As told by informants, members of that family ranked second after sultans and sayyids in terms of nobility.

3. The member of the ‘Abbādī clan, who has received inheritance, is in no need to increase his property or does not want it (it is not ruled out that he performs the functions of a religious judge or teacher), preferring to transfer it to another person for compensation, or maybe that person will simply act as a mediator during the sale of his property.

It is of interest that the document is referring to property outside Yāfi‘ and even Yemen. The person who drafted the document most likely belonged to the clan whose members in their own time settled in Ḥaḍramawt (the proof of this is the words ‘al-Ḥaḍramī al-Yāfi‘ī’). The fellow tribesmen of the draftsman of the document must have been part of the warriors who had formed the guard of the nizām of Hyderabad in India. Shaikh Aḥmad b. Ṣāliḥ died in India, having left an inheritance to his daughter living in Yāfi‘ (he either had no children or bequeathed her a portion of property). This document tells of continued ties at that time between the Yāfi‘īs of Hyderabad, Ḥaḍramawt and Yāfi‘ (links with the homeland and fellow-countrymen were also maintained by the Yāfi‘īs settled in Java, as well as in other Arab countries).

Let us cite another specimen of such a document.

Document No 8

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله المعبود وله نستعين على امورنا الدينية والدينية
 وصل الله على سيدنا محمد وآله وصحبه وسلم جميعا وبعد
 فلما كان يوم الجمعة المبارك وسبع عشر يوم خلعت من شجر حاد
 الاول من شهر ربيع الاول ثلاث وثلاثون مائة والى
 ا ما بعد فقد حصل القتل الصالحين الشرع بالظلم الصالحين المبرين
 من وجه شافع مرطين مني انا يا احمد بن عبد الله القائل في هذه
 غالب وانا صليح اليد في زكي العقل جانيه النصف ما عن نفسي
 راظني غيب معصوب ثم من بعد باانا وكنت الاخذة المصالح
 عند مصالح واجد او اريد المذموم الشيخ محمد بن محمد غالب ثم انهم
 وكلوا مفوظين علا حقني وعدلي وملك ما ينسب اليها في بيت ووادي
 رخلا لا علا به هم يد لا يد الله ويدخلون ويدون في ما ههنا
 وعليها يدخلون في الحق ويصرون الباطل وكلت المذمومين في هذه
 واقهيم في مقامه وانا راظني قانع لا مقدر ولا مكره في كل
 ما ينسب اليها من حق وعدل وانك في كل ما ههنا محقق من الخد
 الا يافع بلبه اهلنا اسم الا انهم صليح ذلك وانا راظني في منهم في
 فعلى ذلك كله يحظر الله الكريم والحمد لله شهد بن الكاينع عبد الله بن احمد
 بن محمد عبد الله بن عثمان العمادي شهد بن الكاينع محمد بن احمد بن
 خلف العمادي واخيه حين احمد بن خلف بن خلف بن الكاينع
 بن صالح بن عبد الله بن صالح بن الله بن في شهد

In the name of Allah, Merciful and Compassionate!
Glory to Allah, the Helper, to Him we appeal for assistance in the affairs of this world and faith, and let Allah bestow His blessing to our lord Muḥammad, his relatives and cohorts, peace be unto all of them. This is done on the blessed Friday of the seventeenth day of the month of Ğumādah al-Ūlā, in the year 1333 [AD 12 April 1915].

And further. A rightful legal *tawkīl* was performed, in due legal process, with my consent and to my satisfaction. I, Bā sin Ğālib, am in good health and of sound b. Muḥammad b. ‘Abd al-Ḥāfiz mind, acting independently, not under duress.

And further. I entrust the shaikhs, brothers ‘Umar, Ṣāliḥ and Aḥmad, sons of the deceased shaikh Muḥammad b. Muḥsin Ğālib. They are my authorised *wakīls* with respect to my property and the property of my ‘*adal*, the house and the *wādī* that belonged to me. And let there be none over them except Allah. They receive everything I have and what is behind me, take the just and reject the unjust. I put the aforementioned in my place and do it with my consent, without compulsion or duress. All that belonged to me and my ‘*adal*, and [?]... from al-Ḥadd and Yāfi‘ to the country of the Ḥaḍramīs and al-Ṣa‘īb. This is right, and I write this *wikālah* (guarantee) on my own free will. Present

here are Allah the Generous and the witnesses. This is certified by ‘Azzān b. Ṣāliḥ Bū Bakr ‘Azzān Laṣbaḥī. And let the testimony of Allah be sufficient.

This has been written and certified by Aḥmad b. Muḥammad Aḥmad Ḥalaf al-‘Abbādī, and let Allah be the best witness.

Technical terms

Wakīl is a person acquiring the right to dispose of property.

‘*Aḍal* — family members: wife, children and sisters.

Wādī — wadi, here: land.

The country of the Ḥaḍramīs — Ḥaḍramawt.

Al-Ša‘īb is a mountain region in the region of Laḡḡ, west of Yāfi‘.

Comment

This text refers to the transfer of all rights of ownership to three cousins in the father’s line, that is, this probably reflects a transfer of land within one clan from a poor family to wealthier ones. In this, like in other similar cases, it is unclear in what way the divi-

sion of the land, property, etc., obtained takes place among those who obtain them, whereas it seems that it is frequently several persons who are brothers that frequently act as buyers or *wakīls*. This may reflect the procedure established among the tribes for the transfer of ownership by a person who, due to particular circumstances (debt, illness, poverty, etc.), could no longer own it.

Among the documents at our disposal there is one which in fact is a deed of purchase, but in view of the fact that the purchase is specified by conditions, it is close to a document on the transfer of rights of ownership (*wikālah*).

Document No 9

والله اعلم
وما كنا
بمؤمنين
بما كنا
نؤمن
بما كنا
نؤمن

[illegible]

Done in the month of Rağab, in the year
1169[AD April-May 1756].

In the name of Allah, Merciful and Compassionate!
Glory to Allah, Lord of the Worlds!

Those present, ‘Alawī and Sa’d, sons of ‘Awaḍ Ḥağlān, and his nephews ‘Umar, ‘Āmir and Šayḥ Šāliḥ, sons of Muḥammad, all brothers jointly agreed [on the sale] of an Arab gun *naḥbī* and a powder-flask *nāḥibī* for ninety hard *quruš* in cash. For the *tašaffu*‘ the sons of Muḥammad Ḥağlān laid down a condition that the selling-price of the gun should be seventy five *qurūš* and that of the powder-flask fifteen *qurūš*. And if Muḥammad’s sons agree to that condition, they will give the gun as *šuf’ah* to ‘Umar ‘Amīr and ‘Āmir ‘Awaḍ for 75 *quruš* and the powder-flask for 15 *qurūš*, but if the latter sell those things to some *nakīr*, then let what will be above the price be divided into equal parts. If, on the contrary, Muḥammad’s sons do not agree to this, let them and none other own them. This sale is rightful, in presence of witnesses.

Witnessed by
Šayḥ Šāliḥ ‘Alī al-Ṭabbā’ī

Witnessed by
Šayḥ ‘Abdallāh ‘Alī
Al-Ṭabbā’ī

Witnessed by
Ḥağlān Aḥmad Šamlān

Witnessed by
‘Awaḍ Muḥammad
Ġarāma [?]

Technical terms

Nahbī is the name of one of the Yāfi‘ī clans, whose members settled in Ḥaḍramawt; the names of both the gun and the powder-flask (*nāḥibī*) were derived from it.

Tašaffu‘ means a bargain negotiated with a fellow tribesman (*šafī‘*, *mušaffa‘*).

Šuf‘ah is a synonym of *tašaffu‘*.

Nakīr is an alien; a person belonging to another tribe.

Comment

What is interesting about this document is the conditions of the deal: things are sold to tribesmen at a preferential price and in the case of their resale to a stranger they must be equally divided. The prices of the gun and the powder-flask, as compared to the prices of land and the cost of its development relating to roughly the same period, seem very high (gun = 80 sq. m of waste land, powder-flask = 18 sq. m).

* * *

The **third kind** of document is the testament (*waṣiyyah*). In Yāfi‘ the author examined some testaments kept in the families. They are executed in compliance with the same rules, that is, with a registration of the names of the witnesses, certification of the testator’s legal capacity, the accuracy of the conclusion of the act of inheritance, and so on. Unfortunately, we do not have at our disposal any documents which would allow us to judge on the rules of inheritance of property in the families, which, it is not excluded, somewhat differ from those for the entire Muslim world. Let us name one document on inheritance, which, in our view, is out of the ordinary.

Document No 10

الحمد لله وحده
سأذكر لكم من بيده محمد بن عبد الله الشافعي
عليه السلام أن حقه له فإن ترجع في قوله
من بيت وروى في البيت الف له من ربه
وقد به وإن أفترأ بحقه فها هو شافعي
لف غنظك لبيد بن ربيعة وبعونه وما
فجعله في بيتك من بيتي جهم بها هو
بشار الخديج خطم الشهد الأبي وشره
سارح شهن رمان شنت إليه فيه
وواحد ربيعة
سأذكر لكم من بيده محمد بن عبد الله الشافعي
عليه السلام أن حقه له فإن ترجع في قوله
من بيت وروى في البيت الف له من ربه
وقد به وإن أفترأ بحقه فها هو شافعي
لف غنظك لبيد بن ربيعة وبعونه وما
فجعله في بيتك من بيتي جهم بها هو
بشار الخديج خطم الشهد الأبي وشره
سارح شهن رمان شنت إليه فيه
وواحد ربيعة

Glory to Allah alone!

It has been certified that all that belongs to ‘Alī Abdallāh is handed over from him to Muḥammad Sa‘īd al-Muṣaffa‘. He becomes the owner of the house and the *wādī* and undertakes to give them presents *hadiyyah* and *qaḍiyyah*, and also, if they are indebted, he must pay for them. Muḥammad Sa‘īd must address the ‘*umūmiyyah* and what they believe [to be their due], he must pay for all of them.

Done in presence of the undermentioned witnesses in the month of Ramaḍān, in the year 1171[AD May-June 1758].

Witnessed by
Ṣāliḥ Muḥammad

Witnessed by
Qā’id Sa‘īd

Witnessed by
al-Šayḥ Ḥāmid Abū
Nāṣir

And let Allah be content with this testimony.

Technical terms

Wādī — wadi, here: land.

Hadiyyah wa qaḍiyyah — seep.

Fidyah — supper during the celebration of breaking the fast in the month of Ramaḍān.

‘*Umūmiyyah* — male cousins in the father’s line which bear responsibility for the fate of female cousins.

Comment

Informants say that the person at whose will this document is executed — ‘Alī ‘Abdallāh — has no sons but only daughters who will have to be supported by their husbands when they get married in the future. Therefore, on reaching advanced age he bequeathes to his relative (a man from his clan) his house and land, which the latter has to take care of. In the process, the relative, Muḥammad Sa‘īd, undertakes to send to the daughters, sisters and wife of ‘Alī ‘Abdallāh holiday presents (meat, bread, and so forth), and also provide supper for them after the fast in the month of Ramaḍān. Besides that, if the daughters and sisters of ‘Alī Abdallāh turn out to be husbandless, then Muḥammad Sa‘īd assumes an obligation to endow them. If, on the other hand, he wishes to sell the land, he must consult their male cousins in the father’s line, as their decision is considered to meet the interests of the women of this family.

Document No 11

بسم الله الرحمن الرحيم
 الحمد لله رب العالمين
 صلوات الله وسلامه عليه
 على سيدنا محمد وعلى آله
 وصحبه أجمعين
 حطت لدي الحمة الصبية صلوات الله وسلامه عليه
 البعل ولديين عصى الكنان جانيته التفرقات
 ثم انها انذرت عيالا اولادها عياله المات
 ابو ناصر وقوته وعمله وعلي اربعة ارجل
 الذي انقلبت من ابيهم نذر وضد قومه
 كوايت وقبول منها ذلة الكذب بالندى
 والعنف والبيعت والاعتماد والمدين
 لها ندم العتق تقبل الله منها رجوعا
 سبوا ال...
 على عبد الله...
 على عبد الله...
 على عبد الله...

و...
 ...
 ...

In the name of Allah, Merciful and Compassionate!
Attending was a free lady, the daughter of ‘Abd al-Raḥmān Aḥmad al-Kašhī, of sound mind and body, good behaviour, words and deeds, authorized to dispose of the property of her father ‘Abd al-Raḥmān jointly with her brothers Abū Nāṣir and ‘Alī ‘Abd al-Raḥmān, to wit: the sixth part of what had passed to her and her brothers from their father as children, and she accepted the aforementioned sixth part which accrued to her, consisting of irrigated land, *‘atar* land, buildings and immovable property, *madfan*, movable property, with all her legal rights, and this was done, as certified by Allah, in presence of witnesses, by the law of Allah, in the month of Šawwāl of the year 1135[AD 16 July 1723]: Šāliḥ b. Ġābir ‘Amir al-Ḥaġġ, ‘Abd al-Raḥmān b. Abī Aḥmad, and ‘Abd al-Rabb ‘Alī al-Ḥaġġ.

Technical terms

Madfan is a granary.

Comment

This document testifies to a woman’s taking over the sixth part of the legacy of her father (as it is known, according to the *šarī‘ah* the daughter receives half

of what accrues to the son). The document is clearly drawn up not just about the inheritance of ‘Abd al-Raḥmān’s property by three children, but above all about the transfer of a portion of property precisely to the daughter, which may have been necessary for the family of her fiancé or husband.

* * *

The fourth kind of documents is the mortgage deed (*ruhūniyyah*). As a rule, land was mortgaged for money received from the person with whom the owner of the land contracted the bargain. It was stipulated that if the debt were not repaid by a definite time, the land and other property would go to the lender. In some cases the deed was executed as late as at transfer of property to the lender, when the owner had already been unable to repay the debt. The document cited below is of that kind.

Document No 12¹³

احمد لله وحده

انه لما كان يوم الجمعة وسبعت عشر يوم خلت من
شهر جماد الاول سنة ثلاث وثلاثين وثلاث مائة والف اقول
انا با همد عبد الحافظ بن محسن غالب بان عندي وفي
ذمتي للمذكورين وهما الاخوهن عمر وصالح وهمد هولاد
المرحوم الوالد محمد بن محسن غالب... (?) دينا ثابتا وحقا
لازما جملته وحسبته وعده ثمانين قرش حجر... (?) الا وجه
حقي كله وانا راضي عن نفسي... (?) بحضور الشهود شهد
بذلك عبد الله بن همد محمد بن عثمان العبادي وشهد
بذلك الوالد محمد احمد محمد بن خلف العبادي والوالد
والوالد حسين احمد بن خلف وشهد بذلك عزان بن صالح
بن بك لصبحي وكتب بذلك محمد بن احمد خلف العبادي
والله خير الشاهدين

¹³ Unfortunately, I was not able to copy this documents.

Glory to Allah alone!

This is executed on Friday on the seventeenth day of the month of Ġumādah al-Ūlā, in b. Muḥsin Ġālib, the year 1333 [AD 12 April 1915]. I, Bā Aḥmad ‘Abd al-Ḥāfiz entrust all that belongs me to the undermentioned brothers ‘Umar, Ṣāliḥ and Aḥmad, children of their deceased parent, Muḥammad b. Muḥsin Ġālib. This is my firm obligation and inalienable right. Its total cost and value is eighty hard *qurūš*. This stands for all my (property), and I do it without duress, by my own volition and in the proper way, in presence of witnesses.

<i>Wittnessed by</i> <i>‘Abdallāh b. Aḥmad</i>	<i>Wittnessed by</i> <i>parent Muḥammad</i>	<i>Wittnessed by</i> <i>‘Azzān b.</i> <i>Ṣāliḥ</i>
<i>Muḥammad ‘Uṭmān</i> <i>al-‘Abbādī</i>	<i>Aḥmad Muḥammad</i> <i>b. Ḥalaf al-‘Abbādī</i> <i>and son Ḥusayn Aḥmad</i> <i>b. Ḥalaf</i>	<i>Bū Bakr</i> <i>Laṣbaḥī</i>

This was written by Muḥammad b. Aḥmad Ḥalaf
al-‘Abbādī.

And let Allah be the best witness.

Comment

Here it is expressly stated that the draftsman of the document is transferring property to his male cousins as a ‘firm obligation.’ Along with this document, its draftsman, Bā Aḥmad, also drew up a *wikālah*, empowering the same male cousins to dispose of his property (see Document No 8). Perhaps, this document was drafted for the purpose of confirming Ba Aḥmad’s redemption of his debt with a mention of its sum — eighty *qurūš*.

There is one more, **fifth kind** of document, not represented in our collection (I was not able to copy a sample) — the agreement on the delimitation of agricultural property. These documents are still carefully kept in the families and often invoked for the settlement of disputes which arise over plantations, roads, stones, trees growing at the boundaries, and so forth.

Conclusion

Analysis of the documents cited allows us to draw certain conclusions. For more definite conclusions it is necessary to expand the scope of material used. The documents show that despite the preservation of a great number of rudiments of the clan and tribal system, in modern times in Upper Yāfi‘ there was a developed system of private property on land, irrigation facilities and instruments of labour. One may trace a tendency towards redistribution of the tribe’s supply of land in favour of some families at the expense of ruining others and divorcing them from the soil. At that time that process was slow and did not lead to the establishment of very large estates. The transfer of land was proceeding by means of mortgage, sale, lease and handover of rights to land disposal. The traditional clan and tribal institutions, including various forms of clan and tribal mutual assistance, obstructed the development of property stratification in the region, hampering economic development. Its stagnant character found its expression in the weak development of commodity-money relations, in the prevalence of the subsistence econ-

omy, in the relatively low cost of land, in the use of silver as a measure of value, and in the wasteful spending of funds.

Of great interest are the traditional state and legal institutions of Upper Yāfi'. Documents show that customary law whose bearers were the shaikhs was playing a primary part in the life of the tribes of the region, but in concluding legal acts the sayyids and the *qāḍīs* also ensured the observance of *ṣarī'ah* norms¹⁴.

¹⁴ I express my deep gratitude to Dr. 'Alī Ṣāliḥ al-Ḥulāqī and Tābit Ṣāliḥ Tābit (the Yemen) for their enormous help in interpreting the documents. My deepest thanks go to Professor Rex Smith (United Kingdom) who reviewed this text and made several important corrections in it.

معايير ومؤسسات العرف، التي وجدت في المنطقة
موضوع البحث، تكشف عن تشابه كامل منع المعايير
والمؤسسات المماثلة لدى بدو المناطق الاخرى في
العالم العربي. يمكن ان نذكر من بينها حق الافضلية
(الشفعة) والشهادة عن وضع مختلف الوثائق وعقد
الصفقات ودفع التعويضات من الخسارة ومؤسسة
للقضاة القبيليين (غير الشرعيين) وما اشبه ذلك.

وكان ركود العلاقات البضاعية-النقدية، وفي سيطرة الاقتصاد العيني، وفي القيمة المنخفضة نسبيا للارض، وفي استخدام الفضة بمثابة مقياس للقيمة، وفي انفاق الموارد غير المنتج. وقد بقى نظام العلاقات الاقتصادية-الاجتماعية، كما تشير الوثائق على حاله حتى ثورة ١٩٦٣-١٩٦٧

تثير اهتماما كبيرا بمؤسسات الدولى الحقوقية التي وجدت في يافع العليا حتى عام ١٩٦٧. وكان التنظيم الحكومي للمجتمع نفسه يحمل هناك طابعا قبليا، حيث يقوم على علاقات التبعية والتحالف بين القبائل في ظل انعدام تطور السلطة المركزية والغياب العملي لصفات الدولة.

كان العرف، او القانون البدوي الذي كان الشيوخ يبرزون بمثابة حملة وحماة له، يضطلع باهم دور في حياة القبائل اليافعية، رغم ان السادة والقضاة كانوا يضمنون التقيد ببعض القوانين الشرعية عند توقيع الوثائق الحقوقية. ومن الطريف ان الكثير من

الخاتمة

يمكن تحليل الوثائق التي اوردناها من رسم بعض الاستنتاجات (التوصل الى استنتاجات اكثر تحديدا لابد من توسيع حجم المادة المستخدمة). تأكد الوثائق انه رغم بقاء الكثير من رواسب النظام العشائري- القبلي، كان متطورا في يافع العليا في الزمن الحديث نظام الملكية الخاصة للارض ومنشآت الري وادوات العمل. ويمكن تتبع الاتجاه نحو اعادة توزيع اراضي القبيلة في مصلحة بعض الاسر عن طريق افلاس الاسر الاخرى وتجريدها من الارض. وفي الوقت نفسه كانت هذه العملية بطيئة، ولم تؤد الى تشكل ممتلكات كبيرة جدا. وكان انتقال الاراضي يتحقق بواسطة الرهن والبيع والتأجير ونقل حقوق التمتع بالارض. وكانت المؤسسات العشائرية-القبيلة، ومن بينها مختلف أشكال التعارض العشائري-القبلي، تعرقل الاستقطاب المادي والاجتماعي وتقييد التطور الاقتصادي-الاجتماعي.

التعليق

هنا يجري الحديث مباشرة عن تسليم واضع الوثيقة ملكيته لابناء عمه بمثابة «الدين الثابت». ومع هذه الوثيقة ومع محررها وكالة، مفوضا ابناء عمه انفسهم بالتصرف بملكيتهم (راجع الوثيقة رقم ٨). لعل هذه الوثيقة وضعت لتأكيد قيام با احمد بتسديد الدين مع الاشارة الى المبلغ، وهو ٨٠ قرشا.

ثمة ايضا نوع اخر، خامس من الوثائق غير ممثل في مجموعتنا، وهو الاتفاق على تحديد قطع الاراضي. هذه الوثائق تحفظ بعناية الى الان عند الاسر وغالبا ما تستخدم لحل ما ينشب من النزاعات على الغراس والطرق الاحجار والاشجار التي تقع على التخوم.

الوثيقة رقم ١١

الحمد لله وحده!

انه لما كان يوم الجمعة سبعة عشر يوم خلت من شهر جماد الاول سنة ثلاث وثلاثين وثلاث مائة والف اقول انا لا احمد عبد الحافظ بن محسن غالب بان عندي وفي ذمتي للمذكورين وهما الاخوان عمر وصالح وأحمد اولاد المرحوم الوالد محمد بن محسن غالب... (?) دينا ثابتا وحقا لازما جملته وحسبته وعده ثمانين قرش حجر... (?)

بحضور الشهود شهد بذلك عبد الله بن احمد محمد بن عثمان العبادي وشهد بذلك الولد محمد احمد محمد من خلف العبادي والولد حسن احمد بن خلف وشهد بذلك عزان بن صالح بن بك لصبحي وكتب بذلك محمد بن احمد خلف العبادي والله خير الشاهدين.

الوثيقة عند نقل الملكية الى الدائن حينما يتضح ان
المالك عاجز عن تسديد الدين. وهذا هو شأن الوثيقة
الواردة لاحقا.

ولهذا، فانه، وقد بلغ سنا متقدمة، يوصى لقريبه محمد سعيد (رجل من عشيرته) ببيت وارض يجب ان يعتني بهما.

ويتعهد القريب في غضون ذلك ان يرسل الى بنات علي عبد الله وشقيقاته وزوجته في الاعياد هدايا (لحما، خبزا وما شابه ذلك)، وكذلك ان يضمن لهن العشاء بعد الصيام في شهر رمضان. وعلاوة على ذلك، اذا اصبحت بنات وشقيقات علي عبد الله بلا ازواج يتعهد محمد سعيد بالحرص عليهن ماديا. اما اذا اراد بيع الارض فعليه ان يستشير ابناء عمومته لان قرارهم يعتبر متجاوبا مع مصالح نساء هذه الاسرة.

النوع الرابع من الوثائق هو الرهن. كانت الارض ترهن، كقاعدة عامة، لقاء نقود يتلقاها في صاحب الارض ممن عقد معه الصفقة. وكان يشترط انه اذا لم يسدد الدين الى وقت معين، فان الارض او الممتلكات الاخرى للنقل الى الدائن. في بعض الحالات توضع

وكفى بالله شهيدا

على الوجه الاخر: شاهد(?) محمد سعيد عبد الله

المصطلحات الفنية

وادی-هنا «الارض»

التعليق

قيل لي ان الشخص الذي وضعت هذه الوثيقة
بناء على رغبته، علي عبد الله، لم يكن عنده ابناء،
وكانت عنده بنات فقط يجب ان يرعاهن ازواجهن في
المستقبل، حينما يتزوجن.

الوثيقة ١٠

(توقيع)

الحمد لله وحده!

شاهد كريم بيد محمد سعيد المشفع من يد علي
عبد الله ان حقه له فان ترجى فحقه له من بيت
ووادى والمكالف لهن هدية وفدية وان افطر بحقه فما
هو يشاف للمكالف ننظره لمحمد سعيد والعمومية
وما فعلوه فبصبرهم يخرجهم بما هو يشار للجميع.
بحضر الشهود الاتي ذكرهم بتاريخ شهر رمضان سنة
الف ومائة وواحد وسبعين.

شهد بذلك صالح محمد الشيخ

شهد بذلك قائد سعيد

شهد بذلك حامد ابو ناصر

ومما يثير اهتماما في هذه الصفقة واقع ان السلع تباع الى الاقرباء باثمان تسهيلية وفي حالة اعادة بيعها الى الغريب يقسم الربح الى شطرين. ويبدو ثمن البندقية ووعاء البارود عاليا جدا ومقارنة بثمان الارض وكلفة زراعتها طبقا للوثائق العائدة الى نفس الفترة تقريبا (يساوي ثمن البندقية ثمن ٨٠ مترا مربعا من الارض غير المزروعة، اما وعاء البارود فيساوي ثمنه ١٨ مترا مربعا).

النوع الثالث من الوثائق هو الوصية. لقد اطلعنا في يافع على وصايا محفوظة لدى الاسر. وقد وضعت مع التقليد بالقواعد نفسها، اي بتسجيل اسماء الشهود وتاكيد اهلية الوصية وصحة توقيع محضر الوراثة وما شابه ذلك. لا توجد تحت تصرفنا، للأسف، وثائق تكمن من الحكم على قواعد وراثة الممتلكات في الاسر التي لا تستبعد انها تختلف بعض الشيء عن القواعد الاسلامية العامة. نورد على سبيل المثال وثيقة وراثة ليست عادية في رأينا.

بحضور شهود والحال الاتي ذكرهم.

شهد بذلك الشيخ صالح على الطباعى

شهد بذلك الشيخ عبد الله على الطباعى

شهد بذلك حجلان احمد شمالان

شهد بذلك عوض محمد غرامه

المصطلحات الفنية

نخبى-اسم احد قبائل يافع الذي استوطن ممثلوها
في حضر موت، وقد سميت على اسم البندقية ووعاء
البارود.

النكير-الغريب، الانسان المنتمي الى قبيلة غريبة.

الوثيقة رقم (٩)

تاريخ شهر رجب سنة تسع وستين ومئة والف

١١٦٩

بسم الله الرحمن الرحيم!

الحمد لله رب العالمين

حضر علي وسعد اولاد بن عوض حجلان وعيال
اخوته عمر عابر وصالح ابن محمد واخوه جميعا
انهم تراضوا على البندق العربي نخبي وعدة النახبي
تسعين قرش حجر برويتها ثم ان عيال حجلان تشفعوا
بالبندق والعدة وصح الشرى بثمان لهم البندق
بخمسة وسبعين قرشا والعدة بخمسة عشر قرشا وان
يبيعوه لاحد نكير فكان رايهم واجد والزايذ بينهم وان
ما رضوا عيال محمد علي البندق فكان لهم لا لاحد
به تعرض صح ذلك بحضور... (?)

التعليق

يجري الحديث هنا عن تسليم كل حقوق الملكية لثلاثة ابناء عم، معا يعاكس، على الأرجح، انتقال الارض في اطار عشيرة واحدة من اسرة فقيرة الى اسر اغنى. سواء في هذه الحالة او في الحالات المماثلة الاخرى من غير المفهوم كيف يستحق تقسيم ما يتم الحصول عليه من ارض وممتلكات وما شابه ذلك بين المستلمين، ليس من النادر، كما يبدو، ان يبرز سوية عدة اشخاص من اشقاء كمشاركين او وكلاء. ولعل هذا يعكس النظام المتكون في القبائل بنقل الملكية من شخص لم يستطع بحكم هذه الظروف او تلك (الدين، المرض، الفقر وما شابه ذلك) ان يتابع حيازتها.

من بين الوثائق الموجودة تحت تصرفنا وثيقة تعتبر من حيث الجوهر، سجل بيع، ولكن لما كان البيع مشروطا بتخفيضات فانها قريبة الى سجل الوكالة.

شهد بذلك عزان بن صالح بويك لصحبي وكتب
ذلك احمد محمد بن احمد خلف العبادي والله خير
الشاهدين.

المصطلحات الفنية

الوكيل-شخص اكتسب حق التمتع بالملكية،

العدل-افراد الاسرة: الزوجة والاولاد والشقيقات،

الوادي-هنا«الارض»،

بلد الحظارم-حضر موت،

الشعيب-منطقة جبلية في محافظة لحج حالياً، الى
الغرب من يافع.

وانا صحيح البدن زاكي العقل جايز التصرف عن نفسي
راضي غير مغصوب ثم من بعد فأنا وكلت الاخوان
المشايع عمر وصالح واحمد اولاد المرحوم الشيخ
محمد بن محسن غالب وما ينسب اليها وفي بيت
ووادى وكلها لا علا يدهم الا يد الله وياخدون ويدون
في ما هو لي وعليها وياخدون الحق ويرفضون الباطل
وكلت المذكورين وقدمتهم واقامتهم في مقامي وانا
راضي قانع لا مغصوب ولا مكروه في كل ما ينسب اليها
من حق وعدل واثر في كل ما هو يحم (?) من الحد
الى يافع بلد الحظارم الا الشعيب صح ذلك وانا راضي
في رقم هذه الوكالة بحضر الله الكريم والشهود شهد
بذلك الشيخ عبد الله بن احمد بن محمد عبد الله
بن عثمان العبادى شهد بذلك الولد محمد بن احمد
محمد بن خلف العبادى واخيه حسين احمد محمد
بن خلف وشهد بذلك عزان بن صالح بويك عزان
لصبحي والله كافي وشهيد.

الوثيقة رقم ٨

كتب وشهد بن(?) احمد محمد احمد

خلف العبادة والله خير الشاهدين.

بسم الله الرحمان الرحيم!

الحمد لله المعين وبه نستعين على امور الدنيا
والدين وصلى الله على سيدنا محمد وآله وصحبه
وسلم اجمعين.

وبعد قد كان يوم الجمعة المبارك ولسبعة عشر يوم
خلت من شهر جماد الاول سنة ١٣٣٣ ثلاث وثلاثين
وثلاث مائة والف اما بعد فقد حصل التوكيل الصحيح
الشرعي القضا الصحيح المرعى من وجه شايع مرضى
مني انا با احمد بن عبد الحافظ بن محسن غالب

من الطريف ان الحديث يجري في الوثيقة عن ملكية
تقع خارج يافع وحتى خارج اليمن. لحرس نظام
حيدر اباد في الهند. توفي الشيخ احمد بن صالح في
الهند، خلفا ارثا لشقيقته التي تعيش في يافع (اما انه
كان بلا اولاد، او اوصى لها بجزء من ملكه). هذا السجل
يتحدث عن بقاء الصلات بين يافعي حيدر اباد وحضر
موت ويافع.

من المميز ان الصفقة تجرى، على الأرجح، بين ممثلي قبيلتين وجهتين من يافع. صاحب السجل هنا من اسرة العبادى، الشخص الذي تنقل اليه الممتلكات شيخ.

يمكن افتراض التفسيرات التالية:

- ١- ممثل عشيرة العبادى في تبعية ما للشخص الثانى (كأن يكون مدينا له).
- ٢- ممثل عشيرة العبادى يحتاج الى نقود ولهذا يبيع عمليا ملكيته للشيخ الغنى (يشترط السجل دفع تعويض، ولكنه لا يشير الى قيمته).
- ٣ - ممثل عائلة العبادى، الذى نال ارثا، لا يحتاج الى زيادة ملكه او لا يرغب فى ذلك (ليس من المستبعد ان يؤدى وظائف حاكم ديني او معلم) ويفضل تسليمه الى شخص اخر لقاء تعويض، اوربما كان الشخص سيقوم بدور الوسيط عند قيامه ببيع الملكية.

اختلفت هناك بقواعد تقديم الفدية التي ادخلها
الاسلام.

وقد وجد مفهوم المخصم والمغرم، وهما التعويض
من القتل او العاهة ومن الضرر الذي يلحق بالارض
المزروعة،

الحاكم الشرعي-هو الحاكم الديني الذي يفصل في
دعاوى ونزاعات افراد ملته. وحسب معلومات الذين
سالتهم يمكن، ان يقصد بهذا المصطلح القاضي والسيد
الشافعيان، كذلك الاسماعيليان،

الحويليات-هنا الاراضي.

التعليق

حق واستحقاق-المعنى الدقيق لهذين المصطلحين غير معروف.

الارث الكارخانة-هذا، حسب تفسير من سالتهم، نفير وبوق وصناجان نحاسيان مخصصة لدعوة افراد العشيرة والقبيلة، ولعلها ترمز في ظروف الاقتصاد البطيريركي الى الصفة الرفيعة لمالكها وتعطيه الحق في نيل جزء معين من المحصول الذي تجنيه الاسرة البطيريركية والعشيرة. ومع تفكك العلاقات البطيريركية صارت الات الكارخانة تنتقل مع الارض عند بيعها ورهنها وتسليمها تسديدا للدين. وحسب اقوال من سالتهم، كانت الات الكرخانة تستخدم لابلاغ القبيلة بحرب اوحدث سار،

يخاصم ويغارم-كان هذا في ظروف العداء القبلي الدائم في مناطق يافع الجبلية ينطوي على مغزى خاص.كما قال الدين سالتهم، فان عادة الثأر بالقتل

المذكور مقام نفسي واذنت له بالتصرف كلما يشاء
وكيفما يشاء لجميع ما ذكر وما لم يذكر في جميع
المتروكات وعلا ذلك وقع الاشهاد واذنت لمن يشهد
على ذلك

يلي ذلك اسم الشاهدين وختماهما مع التاريخ.
في الجزء الاعلى من الوثيقة ختما شاهدين آخرين
وتوقيعاهما.

وكالة صحيحة شرعية نافذة بيد الشيخ عبد الرحمان
بن محمد بن محمد بن عبد الولي الطيار الياضي.

المصطلحات الفنية

المتروكات-الممتلكات التي تبقى بعد موت صاحبها
وتخضع للتوزيع وفق الارث.

المال والمتمول-هنا الاموال المنقولة وغير المنقولة.

من مال ومتمول وفي كل ما يطلق عليه اسم المال والمتمول صامت وناطق ومنقول وغير معقول بيد من كان وحيث كان وفي اي مكان كان وفي اي الجهات المذكورة وكلت انا ناصر احمد عبد الرحمان المذكور وكلته فيما ذكر وما لا يذكر وكيلا مفوضا يخاصم ويغارم ويحاكم ويواجه من خاصمه او جازمه او حاكمه او واجهه في ذلك او بعضه لدى اي حاكم شرعي او سياسي ويقيم البيانات ويدفع المعارض بما ستعمل في وقت المحاكمة لدى الحاكم الشرعي او السياسي اقامت انا يا ناصر احمد وكيل المذكور عبد الرحمان واجرته بجميع ما يتصرفه مما نظره فيه المصالح وكلت المذكور بما ذكر وكما ذكر وجميع ما ذكر وكالة صلحية شرعية جايضة معوضة منعقدة جامعة بجميع الشروط المعتبرات وكالة الرضا والصحة والاثبات والاختيار من غير اكراه ولا اجبار واذنت لوكيلي الشيخ عبد الرحمان في بيع حصتي وبيع الحصص والمتروكات والحويليات ومباني وخيل ومرافع آلات الكرخانة وما ينسب اليها اقيم

الوثيقة رقم ٧

الحمد لله وحده وصلى الله على سيدنا محمد وآله
وصحبه وسلم!

انه لما كان في يوم الجمعة المبارك ثلاثة عشر خلت
من شهر ربيع اخر سنة ١٣٩٥ خمسة وتسعين وثلاثمائة
والف اما بعد فقد حصل التوكيل الصحيح باللفظ
الصريح المدعي

انا يا ناصر آل احمد ناصر وسعادات موطى
الحضرمي اليافعي باني وكلت وقدمت الشيخ عبد
الرحمان المحسن والشيخ محمد بن عبد الولي الطيار
اليافعي اقمته مقام نفسي وذلك فيما استحقه ارثا مما
احتله والدتي خديجة بنت صالح بن عبد الله علي
العبادي المتوفى في ارض الهند حيدر عباد ذلك من مال
ومتمول منقول في حسابات حق واستحقاق في جميع
آلات الكارخانة وما نسبة اليها وفي جميع ما استحقه

النوع الثاني من الوثائق وسجل نقل حقوق التمتع بالممتلكات وحيازتها وبيعها، وهذه وكالة من نوع خاص الى اجل غير مسمى مع حق بيع الممتلكات. هذه الصفقة تسمى بوكالة او توكيل، اما متلقي سجل الوكالة فسمي بالوكيل. نورد كنموذج نص وثيقة تلقيناها من اسرة تقطن في ضواحي لبعوس (ولعلها من قبيلة حضر موت).

السرّات-نوع محلى من التبغ،

الصامت والناطق-هنا الادوات والماشية،

الجلول-قطع الارض الجيدة، الواسعة، المروية بوفرة في
الجلال، والتي تقام عليها المدرجات كقاعدة عامة.

التعليق

في هذه الحالة يشتري شخص لقبه المزاجمي (غير
مقروء) من اربعة اخوة من عشيرة الشيخ علي
(ممثلو هذه العشيرة كانوا بين اليافعيين الذين
استوطنوا حضر موت)، ويبدو انهم لهذا السبب فقط
يسمون بالمشايخ، كل الارض مع منشآت الري والماشية
والادوات (ان وجدت الماشية) وسلفة تبغا. يمكن تفسير
غرابة هذه التشكيلة، مثلاً، بكون الاخوة يغادرون
يافع.

ورحاب وصامت وناطق وما جرت به العوائد الشرعية
وذلك الطين من محارث (جوبد؟) جول بدرية صح
ذلك بالرضا لحظر الشهود وشهد بذلك عبيد جابر
الحجازي (?) بعشى.
شهد بذلك محمد عبيد احمد بن داود علي

المصطلحات الفنية

الطين-هنا قطعة الارض،

السلفة-هنا الشبك او البساط المجدول او الحصيرة
التي تفرش في غرفة الضيوف يجلسون عليها،

الجنبية-الخنجر، سلاح اليمينيين القومى، وكان يعتبر
بين القبائل من اللوازم الحتمية لملابس الرجال. وكان
قرباب الجنبية يصنع من الفضة كقاعدة عامة،

الوثيقة رقم ٦

بسم الله الرحمان الرحيم!

وبه نستعين على امور الدنيا والدين وصلى الله على سيدنا محمد وال محمد وسلم انه لما كان يوم الثلوث وسنة ٣ في شهر الحج سنة ثلاث وثلاثين ومئتين الف اشترى جواد جابر بن داود علي المزاجمي بماله لنفسه من البائعين اليه وهما المشايخ الاحرار الماجد بنت شيخ علي عبد الحي بن صالح الطباعي واخاه المشايخ منصر ومحمد وسالم مقبل وحسين عمر ما هو لهم وفي ملكهم ويقدررون على بيعه وتصريفه وهو الطين والمسمى خضيرات العليا والنقل ثمن سلفة وجنبية باربعين قرش حجر سرات وذلك الزمان اقر البائع (البيع؟) لون الثمن وبراءة ذمة المشتري وكان بيعا صحيحا مناسبا قطعاً لا لوط بعده ولا اجبار ببطله بما نسبت لذلك الطين من ماء وسواق وشعاب

الحرّة العينية-المرأة من غير زوج

الحدود-هي التي تخص مالك الطين

الطرقات-تعني حق المرور الى الطين المباع.

يجري الحديث هنا عن قيام ارملة ببيع قطعة ارض
(ربما لم تكن تزرعها) ورثتها عن زوجها الراحل. وقد
قال من سالتهم ان الارض عند الارامل والنساء عموما
كان يشتريها اقاربهن بدون رغبتهن وحتى غيابيا.

الوثيقة رقم ٥

الحمد لله وحده!

اشترى حامد بن ناصر واخوته عبد الله وعلي بمالهم
لأنفسهم من البائعة اليهم الحرة العينة جميلة بنت
الحاج الطيار وذلك المبيع دور النحيا شاملا كاملا طين
عتر.

وذلك ورثها من زوجها الهالك القمري بن علي
عبد الرحمان الخلافي تثمينها بثمن قدره تسعة قروش
حجر... (?) بحده وحدوده وسواقي وطرقات بيعا
صحيحا شرعيا برضا وافيا من غير اكراه ولا اجبار
بحضور الشهود بتاريخ شهر ذي القعدة لعام ١١٧٥
وشهد بذلك محمد سعيد الحاج وسعيد عبد الله
الحاج وعلي القمري ولله الحمد.

المصطحات الفنية

الفقيه احمد بن علي صالح الكاتب

تعليق

هذه الوثيقة تبدو غير مفهومة، لان الارض نفسها لم تكتب فيها. المشتري يدفع ١٨ قرشا لقاء منشآت الري التي لا يمكن، وهذا امر مفهوم، ان تباع بمعزل عن الارض. لعل الارض كانت مرهونة سابقا للمشتري لقاء ١٨ قرشا، ولهذا لم يشر هنا الى مقياسها وموقعها (راجع النموذج الرابع من الوثائق-وثائق الرهون)، اما الان فسجل نهائيا انتقالها الى يد الدائن عن طريق بيع منشآت الري.

الوثيقة الرابعة التالية من المجموعة تمثل نفس الصنف (سجل بيع)

الحمد لله وحده!

اشترى الصدر الاجل المحترم علي ابو ناصر من البائع
اليه وهو صالح علي بن علي بن عبد الله نقيب بن
مقبل نصف وثمان بيع وثمان النصف في ذلك ثمانية
عشر (قرشا) ونصف وماكان اليه ساقى ومساق وطرق
بحيث اقر البائع بعقد الثمن وتراضوا على ذلك من
الحالين الجميع.

حضور الشهود يوم الخميس شهر شعبان سنة ١١٧٨.

شهد بذلك جابر بن ناصر

شهد بذلك محمد سعيد صغر

شهد بذلك عبد الله قاسم

ما يمكن تفسيره بتذبذبات في اسعار الارض والفرق في جودته وتموضعه، (والارجح انه لا توجد ماشية، وهذه مجرد صيغة الزامية كما في الكثير من الوثائق المماثلة). نصف القيمة سوف تدفع الى المالك السابق، كما في الوثيقة رقم ١، لقاء زراعة الارض. من الوثيقتين رقم ١ ورقم ٢، اللتين وضعتا في وقت واحد تقريبا (عام ١١٧٨ هـ وعام ١١٧٣ هـ)، نستطيع ان نعرف القيمة التقريبية للارض في ذلك الزمن (مع الخصم لقاء تبعية البائع الواضحة للمشتري) - اقل بقليل من قرش فضي واحد لقاء المتر المربع.

الوثيقة رقم ٣

الحمد لله وحده

شهد بذلك الفقير لله محمد بن احمد
وعلي صالح السكلي
التعليق

هذه الوثيقة تتماشى مع الاولى والثانية وهي تخص
الارض من نفس الطراز تقريبا مع قنوات الري لكن
بلا بئر. ويدفع المشتري هنا على اساس الاتفاق نصف
ثمن الارض عند استكمال الصفقة ويصبح بعدها مالكا
له. اما مصير النصف الثاني من الثمن الذي يحدد
موعد دفعه فيبقى مجهولا. الوثيقة وضعت قبل
الوثيقتين الاولى والثانية اما ثمن الارض فهو اعلى بكثير
(جبل ب ٦٠ قرشا بالمقارنة على ٢٤ قرشا في الوثيقتين
الاولى والثانية)

المصطلحات الفنية

ترب الموضع-قد يعني هذا ارضا «غير مزروعة، غامرة»، ولكنه قد يشير أيضا الى مجرد مساحة الأرض،

مساق(مفردها مسقى)-سوق صغيرة، اقنية تصريف،
اعبار، ارسال-مجار، اقنية وصل(?)،

حي وموات-لعله الماشية والادوات.

التعليق

في هذه الحالة يشتري ثلاثة اخوات قطعة صغيرة
من الارض غير المزروعة مع ما فيها من منشآت للري
وبئر وادوات.

الارض ملك المشتريين بما اليه من مساقى وساقى
واعبار وارسال وماكان ينسب منه واليه من حي
وموات ومياهه من بئر به بعد... (?) على ماجرت
العادة القديمة بثمان قدره وصفته ستة قروش حجر
النصف من ذلك ثلاث قروش حجر هي ثمن لاصلاح
الارض بجملته وذلك بيعا صحيحا معتبرا مرضيا اقرا
البائع نصف الثمن و... (?) والتزم بها... (?)
بكل... (?) وبحضور الشهود. الحال بتاريخ شهر
شعبان سنة ١١٧٣. شهد بذلك ثابت دعاس ومحمد
الحاج مشفع وعلي قائد عبد الولي وسعيد اوعلي
صلاح والحاضر شاهد... (?)

في الزاوية اليسرى في اعلى الوثيقة ختم وتوقيع
الوثائق بالله علي الحاج احمد السلبي وتوقيع واضح
الوثيقة (غيرمقروء).

كانت ارض غير مزروعة او مزروعة بصورة رديئة، لان نصف قيمتها الثاني سوف يدفع، على ما يبدو، بعد ان يضمن صاحبها السابق زراعتها ويمكن ان يكون المقصود عمليا استئجار المالك السابق. وترجح هذا الافتراض الوثيقة رقم ٢، كيف يتم البيع بشروط مماثلة.

الوثيقة التالية (تنتهي الى نفس الطراز)

الحمد لله وحده!

اشترى الصدر الاجل المحترم جابر ابو ناصر واخواته عبد الله وعلي بمالهم لانفسهم من البائع اليهم وهو عبيد ناصر وذلك المبيع أصل قرار الترب الموضع المسمى ربع حبل الميت منها... (?) يقع في العريف

المربع مربع ضلعه ٨ را م تقريبا، اي ٤ ٢٧ م مربع (٣٦٥ و ٣٦٥)
حبل تساوي واحد على المئة من الهكتار)

قرش حجر-هكذا كانت تسمى في يافع طاليرات
ماريا تيريزا الفضية التي كانت متداولة في كل مكان
من جنوب شبه جزيرة العرب. وكان التجار الهولنديون
اول من ادخل الطالير الفضي في شبه جزيرة العرب.
بدئ بيك صورة الامبراطورة ماريا تيريزا (١٧١٧-١٧٨٠)
على العملة منذ عام ١٧٨٠. وكان الطالير مند عام ١٨٥٧
يحتوي على ٦٧ و ١٦ من الفضة.

التعليق

هذه الوثيقة بيع قطعة صغيرة من الارض لاختوين
ممتعة لكن المشتريين لا يدفعان عند عقد الصفقة
سوى نصف قيمة الارض. ومع ان نوعية ارض العتر
غير معروفة على وجه الدقة، فيمكن الافتراض انها اما

الكاتب القاضي احمد علي السكلي

المصطلحات الفنية

الصدر الأجل المحترم-نعت غالبا ما يصادف في الوثائق،
عتر-أرض مزروعة ذات مساحة محددة (لم تعين بدقة).

وجدت في يافع تسميات كثيرة للإشارة الى قطع الارض المتباين من حيث الموقع والخصوبة والتزود بالماء وماشابه ذلك،

حبل-مقياس للطول يساوي في مناطق يافع الجبلية ٦٠ ذراعا وكانت اجوبة الذين سالتهم في مدد المساحة التي يشكلها هذا المقياس متناقضة، والارجح ان الحبل

الوثيقة رقم ١

الحمد لله وحده!

قاضي احمد علي السكلي (?)

اشترى الصدر الاجل علي فخر وسالم فخر بماله في
نفسه من البائع اليهم عوض بن عوض غيبب عتر
ثلث جبل ثمانية قروش حجر النصف من ذلك اربعة
منه اقر البائع بقبض الثمن ذلك بيعا صحيحا شرعيا
من غير اكراه ولا اجبار بحضور الشهود شهر(?) سنة
١١٧٨.

شهد بذلك عبد الله احمد بن جابر

شهد بذلك جابر بن محمد صالح

شهد بذلك علي ناصر بن جابر

فهي تشمل فترة تمتد من الربع الثالث من القرن الثاني عشر الهجري الى الربع الثاني من القرن الرابع عشر الهجري.

يمكن على اساس العمل المنجز الحكم على وجود عدة اصناف من الوثائق.

الصنف الاول هو سجل البيع. يجري الحديث في السجلات كقاعدة عامة، عن بيع وشراء ملكية الارض والادوات، او الملكية كلها، وكذلك الاسلحة. نورد عدة سجلات على سبيل المثال. وقد تلقينا جزءها الاكبر في عام ١٩٧٦ من الارشيف العائلي لعشيرة تقطن في قرية الحديدية، من قبيلة الحصري وكونفيدرالية قبائل ابن نقيب. والجزء الاخر من سكان القرى في ضواحي لبعوس.

من اهم المصادر في تاريخ هذه المنطقة من اليمن الممتعة والفريدة للغاية ارشيفات سكانها العائلية التي تتضمن شتى انواع الوثائق. في خلال رحلتي الى يافع العليا وضعت تحت تصرفي عدة وثائق مكتوبة بالحبر على الورق من الارشيفات العائلية التي تعود الى شتى فترات الزمنين الحديث والمعاصر، والتي يمكن من اعطاء تقدير تمهيدي لها ومحاولة تصنيفها. تفسير هذه الوثائق معقد للغاية، لانها تتضمن العديد من الاخطاء النحوية، وتستخدم كلمات من اللهجة المحلية، وقد كتبت جملة من الكلمات وحتى العبارات بصورة غير واضحة، وتوجد فراغات وحتى عيوب في المادة.

اقدم وثيقة من الوثائق التي سنوردها لاحقا مؤرخة بعام ١١٦٩ هـ، وحدثها بعام ١٣٣٣ هـ. وهكذا، لدينا ايضا عدة وثائق تعود الى الفترة قبلها.

تزيين انفسهن، بل وبالسعي الى صيانة بشرة وجوههن
من تاثير الهواء الجبلي الجافي لغاية.

بقيت عند جبلي يافع رواسب من المعتقدات
الجاهلية وهذه، مثلا، كان من مخلفات الطقوس
الرعوية القديمة ضريح «الولي الثور» الباقي الى ايامنا
على مقربة من لبعوس، المدينة الرئيسية في الناحية
الغربية لمحافظة أبيان آنذاك (التي تطابق يافع العليا
تاريخيا). كانوا يقومون بزيارات له وكأنه من اضرحة
الاولياء المسلمين، وكانت النساء يسألنه تنفيذ رغباتهن.
وبقيت في المنطقة آثار اليهودية التي انتشرت في بعض
اجزاء اليمن قبل الاسلام.

واشتهرت يافع في القرون الوسطى كأحد مراكز
لقرمطية في شبه جزيرة العرب. وكان يمكن العثور
هناك على أتباع الفرقة الاسماعيلية اهل الحقيقة.

شرعية ومعايير العرف (لم يكن من النادر ان يسموا بالقضاة). وكان الشيوخ والسادة يساهمون في استغلال افراد قبيلتهم، اذ يؤدون هذه الوظائف.

بقى التقليد القديم للاسواق التي كانت تنظم في ايام معينة من الاسبوع وفي مكان معين. في تلك الايام كان يمنع خوض العمليات القتالية وتتوقف كل الاصطدامات.

كانت المرأة في يافع تساهم بنشاط وعلى قدم المساواة مع الرجل في النشاط الاقتصادي، الامر الذي نوه به المؤلفون العرب في القرون الوسطى. لم تكن ترتدي الحجاب ابدا، وكانت تتمتع بدرجة من الحرية اعلى بكثير مما في مناطق اليمن الاخرى. وانها لفريدة عادة الجبليات تغطية بشرة الوجه باصباغ معدنية زاهية، وكن انفسهن يفسرن هذه العادة لا بمجرد الرغبة في

كان السلاطين والشيوخ والعقلاء يبنون البيوت في أعلى الأماكن. كانت تشيد لحراسة قطع الأرض أبراج حراسة اسطوانية (نوبة) يمكن الاطلاق منها. وكانت الابار تحاط بجدران حجرية بشكل لا يمكن معه اطلاق النار على من يأتي طلبا للماء. وحتى انه ظهر تقسيم خاص للسكان الى « عليان » و« سفلان ». وكان الثأر بالقتل منتشرا على نطاق واسع، ونتيجة لهذا كانت النزاعات القبلية لا تخمد احيانا على امتداد عشرات السنين. في ظروف قلة الأرض وفيض السكان غالبا ما كانت تنشب خلافات على الأرض ولهذا كانت مسائل وضع حدود لقطع الأرض وتقسيم الارث تنطوي على مغزى فائق الأهمية. في حل هذه المسائل وكذلك في المصالحة بين القبائل وضبط العلاقات القبلية كان كبيرا دور الشيوخ-حملة تقاليد العرف الذين كانوا يعملون بمثابة حكم اوشهود عند وضع الوثائق والسادة-الناس المتعلمين والعارفين بالقانون الاسلامي الذين كانوا يؤدون وظائف قضائية على أساس أحكام

البلدان الاخرى وعودتهم فيما بعد لم يمارس تأثيرا
جوهريا في طابع العلاقات الاجتماعية-الاقتصادية
والاجتماعية-السياحية في المنطقة. ولكن هذا ما ضمن
ورود الاموال الضرورية لوجود اليافيين، لان السكان لم
يكونوا يستطيعون اطعام انفسهم. كان راس المال الذي
يدخره اليافيون في الغربة ينفق، كقاعدة عامة، وفق
التقاليد القديمة. كان اليافيون العائدون من الخارج
يننون بيوت حجرية فخمة من ثلاث او اربع طوابق
ويتزوجون انفسهم او يزوجون اولادهم، مقدمين مهرا
كبيرا لقاء العرائس ومقيمين اعراس فاخرة. وكانوا
ينفقون موارد كثيرة على اقتناء الاسلحة والذخيرة، لان
قبائل يافع العليا غالبا ما كانت تتبادل العداء.

كان الجبليون يسعون الى بناء البيوت في اعلى موضع
ممكن. كان القاطن في الاعلى يشعر بأمن اشد ويتمتع
بالافضية على جاره الاسفل في حالة ظهور نزاع.

كان نظام العلاقات بين الحكام (السلطين، العقلاء، المناصب) يحمل طابعا تقليديا، محافظا على بعض عناصر الديمقراطية.

القبلية العشائرية وقد تجلى هذا في تنظيم الدولة للسلطنة والمشيوخ الذي كان يضطلع بالدور الاساسي فيها مبدأ السيد الأعلى والاعتراف بسيادة قبائل على أخرى، وفي نظام توارث السلطة الذي بقيت فيه عناصر نظام الدور. وحتى ان هذه العناصر نقلت الى حضر موت. وضع السلطان القعيطي عوض بن عمر قبل وفاته في عام ١٩١٠ النظام التالي لوراثة السلطان الى ابنه غالب، ومنه الى ابنه الآخر عمر، ومنه الى ابن غالب صالح، ومنه الى ابنه الآخر عمر الخ، لكن تنتقل السلطة بالدور الى ممثلي فرعي العشيرة.

ان هجرة عدد كبير من السكان (الذكور باغليبتهم الساحقة) الى المناطق الاخرى من جنوب اليمن والى

يسمى بالخنزة. كان التقويم الزراعي يحدد وفق موضع النجوم وكان الجيليون يسحبونه بعشرات الايام كل عشرة منها تطابق توزعا معيناً للنجوم في السماء، وبناء عليه تعين مواعيد زراعة الارض.

كانت القبائل تدفع العشر الى السلطان او الشيخ الذي يتمتع بحق سيد اعلى ولكن بعض القبائل كانت معفية من دفع الضرائب.

كان يدخل في عداد المستغلين «الشيخوخ الصغار» (اوالعقلاء، المناصب)-رؤساء العشائر والقبائل و«الشيخوخ، الكبار»-رؤساء الكونفيدراليات، وكذلك التجار وملاك قطع الارض التي تزرع فيها من حيث الاساس المزروعات التجارية-البن والقات، وكذلك الحبوب وحيث كان يستخدم العمل الماجور جزئيا، ولكن كان يشتغل كقاعدة عامة افراد الاسرة البطيريركية وابناء القبيلة. التقاليد والتعاقد القبلي-العشائري.

النظام الاقطاعي، التيوقراطي الى الامام في شمال اليمن والتشتت السياسي للمنطقة كلها.

لم تكن في يافع العليا عمليا مدن او بلدات من نمط المدن. كان اليافيون يعيشون عشائر تجمعها قبائل تتحد، بدورها، في اتحادات او كونفيدراليات قبلية. حتى الوقت الحاضر كانت كل قرية في يافع تشكل مستوطنة عشيرة او قبيلة. وكان يوجد توزيع قبلي للعمل تمارس في ظله كل قبيلة او جزء من القبيلة عملا تقليديا. كانت توجد قبائل من المزارعين والفخارين والحدادين والحجارين والنجارين والصباغين والموسيقيين وجامعي الحطب والحكماء-الرقاة وماشابه ذلك.

حددت التقاليد الى درجة كبيرة نشاط اليافيين الاقتصادي. كانت الزراعة على المدرجات تتطلب تجربة قرون تنبغي معرفة الخيار المثالي لموقع المدرجات وتنضيد جدران من الحجر الى الارتفاع اللازم وجلب التراب من الوادي الخ. والى اليوم يزرعون الارض يدويا من حيث الاساس. و ذلك بواسطة كلاب حديدي

لم يتعرض النظام الاجتماعي-الاقتصادي والسياحي ليافع العليا على امتداد التاريخين الحديث والمعاصر (حتى عام ١٩٦٧) الا لتغيرات قليلة، محافظة على فرادته. وقد تجلت في الميدان الاجتماعي-الاقتصادي في غياب الملكية الاقطاعية للارض وتغلب الملكية الصغيرة وسيطرة النمط البطريكي للاقتصاد والاستخدام المحدود للعمل المأجور وانتشار تأجير ورهن قطع الأرض والتقسيم القبلي للعمل ونتاجيته المنخفضة والتماييز الطبقي الضعيف. في الميدان السياسي تجلت هذه الفردة في ضعف السلطة المركزية والتجزئة والفتن المتكررة وبقاء الدور الرئيسي للتنظيم القبلي-العشائري وسيطرة العادات والعرف. كل هذه العوامل الى جانب النقص في الارض والتجزئة الطبيعية لقطعها والظروف المناخية الصعبة والعزلة الجغرافية وفيض السكان حكم ركود تتطور المنطقة الاجتماعية-الاقتصادية والسياسية، الامر الذي ساعدت عليه كذلك سيطرة الاستعمار البريطاني في جنوب اليمن اعوام ١٨٢٩ - ١٩٦٧

ومنذ تلك الفترة حكم المنطقة سلاطين وشيوخ من القبائل المحلية. في اواسط القرن التاسع عشر قام الانجليز، الذين احتلوا عدن في عام ١٨٣٩، بفرض حمايتهم تدريجيا على سلطنات وامارات ومشيخات جنوب اليمن ومن بينها يافع.

ضمت محمية عدن الغربية التي شكلت في عام ١٩٣٧، الى جانب السلطات الاخرى ليافع العليا والسفلى، خمسة مشيخات ايضا في يافع العليا، هب سكان المنطقة مرار مع كل شعب جنوب اليمن للنضال ضد المستعمرين. بعد قمع احدى موجات هذا النضال في عامي ١٩٤٤ - ١٩٤٥

ارغمت السلطات الاستعمارية حكام الولايات الجنوبية، ومن بينها يافع العليا، على توقيع اتفاقية نال وفقها حاكم مستعمرة عدن حق التدخل في شؤونهم الداخلية. ساهم اليافعيون في الثورة التحررية المسلحة اعوام ١٩٦٣ - ١٩٦٧ التي تكللت بنيل شعب جنوب اليمن استقلاله الوطني.

في القرون الوسطى كانت يافع الجبلية بفضل موقعها المنعزل تخضع شكليا لشتى الحكام، وقلما تتبع السلطة المركزية، محافظة على اصالتها.

والاحتلال التركي الاول لليمن في القرنين السادس عشر والسابع عشر لم يمس هذه المنطقة عمليا. واضطلع المتحدرون من يافع بدور مرموق في حياة اليمن السياحية.

وهكذا حكم الامير حسين الياضي الجزء الاكبر من جنوب اليمن في اعوام ١٦٣٠-١٦٤٤

وبعدها انتقلت كل مناطق جنوب اليمن عمليا الى تحت اشراف امام صنعاء الزيدي. ولكن في حكم الامام مؤيد محمد (١٦٨١-١٦٨٨) طردت القبائل الياضية، واليه، ثم تسنى للامام اعادة سيطرته على المنطقة، ولكن الياضيين انتفضوا مجددا وتحرروا حتى بداية القرن الثامن عشر من اية تبعية كانت.

من ال القعيطي، احدى القبائل اليافعية القاطنة في
وادي عمد، على ان يستولوا على مدينة شبام اولاً، ثم
يوسعوا ممتلكاتهم.

اسس عمر سلالة القعيطي، وما لبثت سلطنة
القعيطي ان

اخضعت لنفسها جزءاً كبيراً من حضرموت، وقد
وجدت

هناك حتى عام ١٩٦٧. وقد قال المستشار الانجليزي
هـ. انغرامس انه في ثلاثينيات القرن الحالي استمر في
القدوم الى حضرموت لخدمة مرتزقة من يافع علاوة
على القبائل اليافعية التي استقرت هناك منذ زمن
بعيد.

وكذلك كان اليافعيون (من الجبلين في الغالب)
يسافرون طلباً للرزق في الاقطار العربية واندونيسيا
وبلدان شرق افريقيا والقرن الافريقي، والى انكلترا.

عشر تقريبا اخدت قبائل يافع تستوطن بعض المناطق في وادي حضر موت، الى الشرق من يافع. ساعد اشتداد نفوذ اليافيين في حضر موت على ان ياخذهم الحاكم من قبيلة آل كثيرى بدر بوطويرق في جيشه بمثابة مرتزقة (الى جانب الزيديين من شمال اليمن والاتراك).

وتسنى لليافيين من قبيلة ال كسادى فرض سلطتهم على جزء من حضر موت وتشكيل سلالة حاكمة هناك. ومنذ القرن الثامن عشر بدأ المرتزقة اليافيون بالخدمة في حرس نظام حيدر اباد في الهند، حيث وصلوا الى درجات عالية في السلم العسكري وغدوا ملاكا كبارا للارض.

وفي اواسط القرن التاسع عشر ساعد الاقطاعي اليافيي عمر بن عوض بن عبد الله الذي عاش في الهند وخدم في بلاط نظام حيدر اباد حتى الرتبة العليا-جامادار،ابناء قبيلته

يافع اسم يطلق على مجموعة من القبائل وعلى منطقة توزعها الممتدة من المناطق الجبلية في شمال غرب محافظة أبين في الجزء الجنوبي من اليمن سابقا انداك.

الى المناطق الساحلية في جنوب هذه المحافظة. يافع تاريخيا واحدة من اعرق مناطق اليمن، وهي تنقسم الى يافع العليا ويافع السفلى. وكانت مناطق الشمال الجبلية تدخل في يافع العليا، وجزء منها فقط يدخل في يافع السفلى.

وكان الجيليون يمارسون الزراعة منذ القدم، مستخدمين للري سيول مياه الامطار التي تتدفق على سفوح الجبال وفي الوديان، وكذلك تربية الاغنام.

كان جبليويافع مشهورين بقوتهم الجسدية وجلدهم واستخدامهم الممتاز للسلاح. ودفعهم ضيق مساحات الارض الزراعية الى الهجرة. في مستهل القرن السادس

وثائق من ارشيفات عائلية في يافع العليا (اليمن) بين القرنين السابع عشر والعشرين

بقيت مؤسسات اجتماعية واجتماعية سياسية
وحقوقية وايدولوجية مرتبطة بالتنظيم القبلي
العشائري ورواسبها على امداد فترة طويلة حتى
وقتنا الحاضر في اليمن.

كانت المناطق الجبلية المنعزلة جغرافيا تتسم ببقاء
راسخ للمبنى والمؤسسات التقليدية التي تعود الى
الازمنة القديمة او القرون الوسطى، واحتلت يافع العليا
مكانة بارزة بينها.

يحتوي هذا الكتاب الصغير على عدة نماذج لوثائق من
الأرشفيف العائلي لقبائل يافع، التي قمت بترجمتها شخصيًا إلى
الروسية والإنجليزية، بالإضافة إلى تعليق وسرد قصير عن منطقة
يافع العليا بالروسية والإنجليزية والعربية نظراً للاهتمام الكبير
الذي أثارته تقارير حول هذا الموضوع بين الزملاء الأجانب
في العديد من المؤتمرات العلمية الدولية. آمل أن هذا الكتاب
أيضاً سيحظى باهتمامهم.

البروفيسور والأكاديمي في الأكاديمية الروسية للعلوم
فيتالي نعمكين

كلمة المؤلف

تمكننت في منتصف السبعينيات من القيام بعدة رحلات إلى منطقة يافع العليا وهي واحدة من أكثر المناطق إثارة للاهتمام في جمهورية اليمن الديمقراطية الشعبية. هكذا كانت تسمى في ذلك الوقت الدولة الواقعة في جنوب اليمن، والتي كانت حينها قد حصلت على استقلالها عن بريطانيا العظمى قبل بضعة سنوات فقط. منطقة يافع العليا - هي منطقة جبلية تقطنها القبائل الأصلية لمحاربين شجعان ومنتجي القهوة والحبوب والقات وبنائين مهرة معروفين منذ العصور القديمة. بالإضافة إلى التعرف على هذه الأرض وسكانها الرائعين، تمكننت في منازل أصدقائي وجيرانهم من التعرف أيضًا على وثائق قديمة محفوظة في الأرشيف العائلي منذ قرون. لقد ساعدت دراسة هذه الوثائق، التي تطلبت مني بذل جهد كبير، في فهم طريقة الحياة التقليدية التي سادت في هذه المنطقة لقرون من الزمن من دون أن تهزها التحولات الاجتماعية والسياسية التي كانت تعصف بالبلاد.

فيتالي نغومكين

وثائق من أرشيفات عائلية
في يافع العليا (اليمن)
بين القرنين السابع عشر
والعشرين

موسكو

معهد الاستشراق التابع لأكاديمية العلوم الروسية

٢٠٢١